

ENHANCED SOCIAL WORKERS

Enhancing Intercultural Communication Skills
and Competences for Social Workers in the
Provision of Assistance to Forced Migrants

TARPKULTŪRIŠKUMAS SOCIALINIAME DARBE:

METODINĖS REKOMENDACIJOS

Co-funded by
the European Union

Tarpkultūriškumas socialiniame darbe: metodinės rekomendacijos

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

Leidiny s išleistas Europos Sąjungos lėšomis dalinai finansuojamo Erasmus+ projekto “Enhancing intercultural communication competences for social workers in the provision of assistance to forced migrants”, Nr. 2023-1-LT01-KA210-ADU-000151010. Tačiau išreiškiamas požiūris ar nuomonė yra tik autoriaus (-ių) ir nebūtinai atspindi Europos Sąjungos ar Nacionalinės agentūros požiūrį ar nuomonę. Nei Europos Sąjunga, nei Nacionalinė agentūra negali būti laikoma už juos atsakinga.

Autorės:

Edita Štuopytė (Kauno Technologijos Universitetas),
Valentina Demidenko (Kauno Kolegija)

Recenzavo:

Dr. Salomėja Karasevičiūtė (Mykolo Romerio Universitetas, Kauno Kolegija)
Dr. Roberta Motiečienė (Vytauto Didžiojo Universitetas)
Dr. Edita Zakarauskienė (Lietuvos sporto universitetas)

Apsvarstyta ir rekomenduota publikuoti Kauno kolegijos Socialinio darbo katedros posėdyje (2024-11-07, protokolo Nr. D17-22).

Kalbos redaktorius Romaldas Župerka

© Jonavos rajono socialinių paslaugų centras, Socialinių projektų institutas, KIBOTOS,
© Edita Štuopytė, Valentina Demidenko, 2024

ISBN 978-609-8126

TURINYS

Sampratos	4
Ižanga	6
Tikslinė grupė.....	8
Metodinių rekomendacijų tikslai, uždaviniai	8
Metodinių rekomendacijų struktūra (aprašas).....	10
1 modulis: Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymas ...	13
Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos	14
Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos elementai	18
Patirtinio ugdymo metodų taikymo galimybės, ugdant tarpkultūrinio bendravimo kompetencijas	27
2 modulis: Psichosocialinė priverstinių migrantų charakteristika	31
Priverstiniai migrantai, kaip socialiai pažeidžiama klientų grupė	32
Trauminės patirties įtaka darbui su priverstiniais migrantais.....	35
3 modulis: Praktinės metodų taikymo rekomendacijos	48
Tarptautinio (Kipro ir Lietuvos) socialinių darbuotojų darbo su priverstiniais migrantais metodų taikymo patirties tyrimo pristatymas	49
Metodo „Mano lagaminas“ pristatymas	52
Metodo „Kultūros marškinėliai“ pristatymas	53
„MindSpring“ metodologijos pristatymas	54
Metodo „Metaforinės asociatyvinės kortos“ pristatymas	56
Alternatyvios komunikacijos metodai	61
Literatūra	65

SAMPRATOS

Etninis stereotipas – tai schematizuotas savo ar svetimos etninės bendruomenės paveikslas, kuris vaizduoja supaprastintas žinias apie konkrečios tautos atstovų psichologinius ypatumus ir elgesį.

Priverstinis migrantas (angl. *forced migrant*) – žmogus, kuris dėl karo, politinių represijų ar kitų humanitarinės katastrofos įvykių buvo priverstas palikti savo gimtąją šalį ir ieškoti prieglobsčio kitoje valstybėje. Priverstinio migranto sąvoka vartojama sąmoningai, nes ji apima ne tik pabėgėlio statusą turinčius, bet ir prieglobstį, papildomą ar laikinąją apsaugą priimančiojoje šalyje gavusius asmenis (Demidenko, 2019).

Kultūra (lot. *cultura*) – ugdymas, tobulinimas, garbinimas, žmogaus santykis su savimi, visuomene ir aplinka, apimantis individo ir visuomenės savivoką, tapatybę, gyvenimo būdą, kosmologines ir ontologines pasaulio vizijas, mąstymą, kūrybą, vaizduotės, proto ir sielos ugdymą (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2024).

Kultūrinis šokas (angl. *culture shock*) – emocinis ir fizinis diskomfortas, individo dezorientacija, sąlygota patekimo į svetimą kultūrinę aplinką, susidūrimo su kita kultūra (Oberg, 1960).

Kultūrų įvairovė – reiškia, kad šiandien pasaulyje egzistuoja daug įvairių kultūrų. Tarpkultūrinės kompetencijos reikalauja suprasti savo kultūrą ir pripažinti, kad kiekviena kultūra suteikia tik vieną pasirinkimą iš daugelio galimybių. Kultūrų įvairovė ir tarpkultūriniai kontaktai tapo šiuolaikinio gyvenimo faktais, o mokymasis gyventi kartu vis labiau globalėjančiame pasaulyje, tai kultūrinio homogenizacijos ir kultūros susiskaidymo pavojus, kad kiekvienas turėtų suprasti kultūrinius skirtumus ir galimą kultūrinių pokyčių naudą (UNESCO, 2013).

Tarpkultūrinė komunikacija – tai komunikacija tarp skirtingų kultūrų atstovų. Tai keitimasis informacija tarp žmonių, atstovaujančių skirtingoms kultūroms.

Tarpkultūrinė sąvoka – tai kas atsitinka, kai dviejų ar daugiau skirtingų kultūrinių grupių nariai (bet kokio dydžio, bet kokio lygio) bendrauja arba įvairiomis formomis daro įtaką vienas kitam asmeniškai. Į platų sąvokos apibrėžimą būtų įtraukta ir tarptautinė politinė ar ekonominė sąveika. (UNESCO, 2013).

Bendravimas apima kalbą ir neverbalinį elgesį, kuris apima viską: garsų vartojimą, judesį, erdvės ir laiko suvokimą iki daugelio materialinės kultūros aspektų (maisto, drabužių, daiktų, vizualinio dizaino, architektūros) ir gali būti suprantamas kaip aktyvus kultūros aspektas (UNESCO, 2013).

Šiame leidinyje bus naudojama **tarpkultūrinės kompetencijos** (angl. *intercultural competence*) samprata, kuri reiškia sąveiką tarp asmenų, priklausančių skirtingoms aplinkoms tiek visuomenės viduje tiek tarpvalstybiniu mastu.

ĮŽANGA

Šios metodinės rekomendacijos sukurtos įgyvendinant projektą SUSTIPRINTI SOCIALINIAI DARBUOTOJAI – „Socialinių darbuotojų tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų tobulinimas teikiant pagalbą priverstiniam migrantams“ (angl. ENHANCED SOCIAL WORKERS - *Enhancing intercultural communication competences for social workers in the provision of assistance to forced migrants*), dalinai finansuojamą Europos Sąjungos lėšomis pagal programą „Erasmus+“, projekto Nr. 2023-1-LT01-KA210-ADU-000151010.

Metodinės rekomendacijos kurtos unikaliu būdu – projekto partneriams analizuojant Lietuvos ir Kipro socialinių darbuotojų darbo su priverstiniais migrantais naudojamus metodus, dalyvaujant bendroje patirtinio mokymo tarpkultūrinėje veikloje, mokantis vieniems iš kitų, formuluojant metodikos temas, reflektuojant ir taikant leidinyje pristatomus metodus.

Projekto tikslai yra tampriai susiję su dabartinėmis Europos tendencijomis: globalia migracija, daugiakultūriškumu, įvairove, tarpkultūrine komunikacija ir priverstinių migrantų integracija. Socialinis darbas neatsiejamas nuo šiuolaikinių tendencijų. Dabartiniai socialiniai darbuotojai dažnai tampa „raktiniais specialistais“ padedančiais priverstiniam migrantams lengviau susiorientuoti naujoje šalyje, adaptuotis bei integruotis. Tačiau „raktiniam specialistui“ būtinos ne tik profesinės žinios bei tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos. Tenka konstatuoti, kad nors dėl daugiakultūrinio Europos konteksto didėja poreikis ir susidomėjimas tarpkultūrinio bendravimu, iki šiol dauguma socialinių darbuotojų stokoja šių kompetencijų. Projektas SUSTIPRINTI SOCIALINIAI DARBUOTOJAI (toliau – SSD; angl. ESW) siekia patenkinti šį specialistų poreikį, siūlydamas tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymo metodines rekomendacijas. Socialinių darbuotojų sustiprinimas tarpkultūrinio bendravimo kompetencijomis yra tampriai susijęs su didesnėmis priverstinių migrantų galimybėmis gauti profesionalią pagalbą ir sėkmingiau integruotis į priimančios šalies visuomenę. Tokiu būdu konkretus SSD (angl. ESW) projekto tikslas pasižymi tampriais sąsajomis su pagalba ne tik specialistams (tikslinei grupei), bet ir priverstiniam migrantams bei tokiu būdu prisideda prie globalesnio Europos šalių tolerancijos įvairovės, tautinių mažumų diskriminacijos minimizavimo bei integracijos skatinimo, tikslo realizavimo.

TIKSLINĖ GRUPĖ

Tiesioginė tikslinė grupė ir šių metodinių rekomendacijų naudos gavėjai yra socialinių paslaugų srities specialistai: socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai, pabėgėlių kuratoriai ir kiti specialistai, teikiantys pagalbą priverstiniam migrantams. Šios metodinės rekomendacijos skirtos suteikti jiems kompetencijų, būtinų kultūriškai jautriai ir konstruktyviai spręsti tarpkultūrinio bendravimo iššūkius, teikiant pagalbą priverstiniam migrantams. Remiantis mokslinių tyrimų duomenimis (Demidenko, Kondratavičienė, 2022) tarpkultūriškai kompetentingi socialiniai darbuotojai, patys tampa edukatoriais, suteikiančiais priverstiniam migrantams ne tik bazinius poreikius tenkinančias paslaugas, bet ir ugdančiais jų socialinius įgūdžius, įgalinančiais priverstinį migrantus sėkmingiau integruotis į naują visuomenę.

Netiesioginė tikslinė grupė yra priverstiniai migrantai – žmonės, kurie dėl karo, politinių represijų ar kitų humanitarinių katastrofų buvo priversti palikti savo gimtąsias šalis ir ieškoti prieglobsčio kitoje valstybėje. Priverstiniai migrantai, pabėgėliai yra priskiriami prie pažeidžiamos migrantų grupės, kurioje identifikuojama aukšta socialinės atskirties pasireiškimo rizika. Atsižvelgiant į tai, sėkmingam priverstinių migrantų integracijos procesui būtina socialinių darbuotojų pagalba. O socialiniams darbuotojams būtinas atitinkamas tarpkultūrinio bendravimo pasiruošimas.

Siekiamas ilgalaikis šių metodinių rekomendacijų ir viso projekto SUS-TIPRINTI SOCIALINIAI DARBUOTOJAI (toliau – SSD; angl. ESW) veiklos poveikis yra formuoti teigiamą, nediskriminuojantį požiūrį į daugia-kultūriškumą, kultūrinę įvairovę ir socialinę priverstinių migrantų integraciją į Europos šalių visuomenes.

METODINIŲ REKOMENDACIJŲ TIKSLAI, UŽDAVINIAI

Projekto tikslas – sudaryti sąlygas socialiniams darbuotojams, teikiantiems pagalbą priverstiniam migrantams, per tarpkultūrinio bendravimo įgūdžių ugdymą, taip pat sieti tiek su socialinio darbo tiek švietimo strateginius tikslus.

Stebimos kelių lygmenų sąsajos. Visų pirma esminis socialinio darbo tikslas – padėti socialinę atskirtį patiriantiems asmenims. Priverstiniai migrantai yra viena iš pažeidžiamų (UNHCR, 2012) grupių, patiriančių socialinę atskirtį. Mokslinių tyrimų duomenimis (Bartkevičienė, Bubnys, 2012; Demidenko, 2019; Štuopytė, Demidenko, 2021) būtent socialinis darbuotojas dažniausiai tampa „raktiniu asmeniu“, galinčiu padėti priverstiniam migrantui susiorientuoti naujoje visuomenėje, konsultuoti, edukuoti, padėti integruotis. Tačiau šių funkcijų atlikimui būtinas ne tik profesinis socialinių darbuotojų pasirengimas (išsilavinimas), bet ir darbo su priverstiniais migrantais specifškumą atitinkančios tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos. Tik tinkamai paruošti ir nuolat besimokantys socialiniai darbuotojai gali suteikti kokybiškas, priverstinių migrantų poreikius atitinkančias paslaugas. O tai leidžia identifikuoti sąsajas su dar vienu strateginiu socialinio darbo tikslu – aukštos kvalifikacijos, nuolat besimokantys ir tobulėjantys socialiniai darbuotojai, teikiantys kokybiškas paslaugas.

Projekto veiklos nukreiptos į Lietuvos ir Kipro socialinių darbuotojų tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų tobulinimą, taikant patirtinio mokymo metodus, kurie yra pripažinti tinkamiausiais (Gurova, Godvadas, 2015; Štuopytė, Demidenko, 2021). Vadovaujantis UNESCO (2013), visos modernios visuomenės sritys (tame tarpe ir socialinė) turi tamprias sąsajas su globaliomis migracijos tendencijomis. Šiuolaikiniai specialistai (šiuo atveju – socialiniai darbuotojai) turi būti kultūriškai jautrūs ir kompetentingi. Tarpkultūrinio bendravimo įgūdžiai yra vieni iš esminių, dirbant su priverstiniais migrantais iš įvairių šalių, kultūrų, religijų. UNESCO (2013) rekomenduojamos tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymo formos – „*mokymasis tam, kad žinoti*“ + *mokymasis tam, kad daryti*“ + „*mokymasis tam, kad būti kartu*“ (angl. „*learning to know*“, „*learning to do*“, „*learning to be*“) – atspindi projekto taikomus patirtinio ugdymo metodus, sudarant sąlygas socialiniams darbuotojams dirbti su priverstiniais migrantais tarpkultūrinio bendravimo kontekste.

Projekto tikslai tampriai siejasi su vienu iš esminių Lietuvos ir ES švietimo politikos prioritetu – mokymosi visą gyvenimą galimybių užtikrinimas. Valstybės pažangos strategijoje „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ reglamentuoti esminiai Lietuvos švietimo politikos

prioritetai. Čia iškelta sumanios Lietuvos vizija. Visuomenė turi tapti veikli, solidari, nuolat besimokanti. Siekiama, kad kiekvienas asmuo taptų atviru kaitai (nauji mokymo (si) metodai, susidūrimas su kitomis kultūromis, tarpkultūrinės komunikacijos mokymasis). Numatoma, kad švietimo politika sutelks žmones (solidarumas) nuolat kryptingai lavintis (mokymasis, naujų tarpkultūrinio bendravimo įgūdžių ugdymas) siekiant asmeninės, profesinės (socialinių darbuotojų kompetencijos) ir šalies sėkmės (veiklumas), užtikrinant lygias galimybes. Valstybinėje švietimo strategijoje įvardinti rodikliai atitinka ir ES išsikeltus siekius, – didinti mokymosi visą gyvenimą lygį. Tokiu būdu, įgyvendinant projekte numatytus tikslus Jonavos rajono socialinių paslaugų centras, kartu su Socialinių projektų institutu ir Kipro NVO „KIBOTOS“, prisideda prie Lietuvos ir ES švietimo politikos tikslo – didinti mokymosi visą gyvenimą lygį įgyvendinimo, suteikiant galimybę Lietuvos ir Kipro socialiniams darbuotojams mokytis naujų, jų profesinėje srityje aktualių, tarpkultūrinio bendravimo įgūdžių, pasitelkiant inovatyvius patirtinio ugdymo metodus.

Uždaviniai:

- Paruošti tarptautinių mokymų programą socialiniams darbuotojams, teikiantiems pagalbą priverstiniais migrantams: „Socialinių darbuotojų teikiančių pagalbą priverstiniais migrantams, įgalinimas per tarpkultūrinio bendravimo įgūdžių ugdymą“.
- Organizuoti tarptautinius mokymus, naudojant inovatyvius patirtinio ugdymo metodus.
- Paruošti metodinių rekomendacijų, skirtų socialiniams darbuotojams dirbantiems su priverstiniais migrantais, leidinių „Tarpkultūriškumas socialiniame darbe: metodinės rekomendacijos“.
- Vykdyti projekto veiklos ir rezultatų sklaidą ir viešinimą.

METODINIŲ REKOMENDACIJŲ STRUKTŪRA (APRAŠAS)

Projektas SUSTIPRINTI SOCIALINIAI DARBUOTOJAI (toliau – SSD; angl. ESW) metodinių rekomendacijų programą sudaro trys moduliai:

1 modulis: Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymas;

- ♥ Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos;
- ♥ Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų elementai;
- ♥ Patirtinio ugdymo metodų taikymo galimybės, ugdant tarpkultūrinės kompetencijas.

2 modulis: Psichosocialinė priverstinių migrantų charakteristika;

- ♥ Priverstiniai migrantai, kaip socialiai pažeidžiama klientų grupė;
- ♥ Traumos ir jų įtaka darbei su priverstiniais migrantais.

3 modulis: Praktinės metodų taikymo rekomendacijos;

- ♥ Kipro ir Lietuvos socialinių darbuotojų darbo su priverstiniais migrantais metodų taikymo patirtis tyrimo pristatymas;
- ♥ Grupinių tarpkultūrinio pažinimo metodų taikymo galimybės;
- ♥ Metaforinių kortų taikymo galimybės;
- ♥ Alternatyvaus bendravimo metodų taikymo galimybės.

Pirmame modulyje supažindinama su tarpkultūriškumo teorija, pagrindinėmis sąvokomis ir idėjomis. Šio modulio skyriuose besimokantiems pristatomi tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų elementai, aptariama etninių stereotipų ir nuostatų problematika bei pristatomas patirtinio ugdymo metodas. Šiam moduliui rekomenduojama 8 valandos.

Antrame modulyje pristatoma psichosocialinė priverstinių migrantų charakteristika, priverstiniai migrantai aptariami iš socialiai pažeidžiamų klientų grupės perspektyvos, didelis dėmesys skirtas traumos reiškiniui ir trauminės patirties pasekmių įtakai darbo su priverstiniais migrantais procesui. Šiam moduliui rekomenduojama 8 valandos.

Trečiame modulyje supažindinama su praktinėmis metodų taikymo rekomendacijomis. Pristatomi Kipro ir Lietuvos socialinių darbuotojų

darbo su priverstiniais migrantais metodų taikymo patirtis, tyrimo rezultatai, aptariamoms metaforinių kortų metodo, alternatyvaus bendravimo metodų bei grupinių tarpkultūrinio pažinimo metodų taikymo galimybės. Skyriuje pateikiami praktiniai užsiėmimų, paremtų patirtinio ugdymo metodais, pavyzdžiai, jų tikslai ir eigos aprašymai. Šiam moduliui rekomenduojama 8 valandos.

Pažymėtina, kad ši metodinė medžiaga yra rekomendacinio pobūdžio. Pateikta medžiaga ir metodai neturėtų būti vartojami pažodžiui. Jus rekomenduojama taikyti atsižvelgiant į konkretų socialinio darbo su priverstiniais migrantais kontekstą bei į individualius specialistų ir priverstinių migrantų poreikius.

**1 MODULIS:
TARPKULTŪRINIO
BENDRAVIMO
KOMPETENCIJŲ
UGDYMAS**

TARPKULTŪRINIO BENDRAVIMO KOMPETENCIJOS

Europos visuomenės visada buvo nevienalytės, vis tik didėjant imigrantų skaičiui iškilo naujų problemų, pavyzdžiui, kaip gyventi kartu ir kaip demokratinėse visuomenėse pripažinti vieniems kitus, gerbiant pliuralizmą (Mauro, Sandu & Pacevičius, 2023). Tarpusavyje susijusiame pasaulyje migracijos dinamika tapo sudėtingesnė. Apskaičiuota, kad 2020 m. už gimtosios šalies ribų gyveno 281 mln. žmonių (3,6 proc. visų pasaulio gyventojų). Šis skaičius, apibrėžiamas kaip pasaulinis tarptautinės migracijos skaičius, yra beveik dvigubai didesnis nei 1990 m.¹

Migruojant įvairiems žmonėms – gyvenant tarp kelių šalių ir dėl vienokių ar kitokių priežasčių paliekant savo namus, skirtingai kinta jų savęs suvokimas, santykiai bei patirtys. Deardorff (2015) pažymi, kad bendravimas su klientais, kolegomis ir užsienio partneriais daugeliui darbuotojų visame pasaulyje dabar yra kasdienybė, todėl darbdaviams kyla poreikis rasti darbuotojus, kurie būtų ne tik techniškai įgudę, bet ir kultūringai išprusę bei gebėtų veikti tarpkultūrinėje aplinkoje. Socialiniams darbuotojams, dirbant su socialiai jautria priverstinių migrantų grupe ar jos nariais, svarbu plėtoti tarpkultūrinės kompetencijas. Tarpkultūrinis bendravimas yra labai svarbus pripažįstant pasaulio kultūrų įvairovę, todėl tarpkultūrinio bendravimo kompetencija tapo prioritetu. Mauro, Sandu & Pacevičius (2023) teigia, kad tarpkultūrinė integracija yra abipusis procesas, apimantis asmenis, jų bendruomenes ir visą visuomenę. Ją sudaro veiksminga, pozityvi ir tvari įvairovės valdymo politika, kuria siekiama padėti visuomenei pasinaudoti įvairovės potencialu, vadovaujantis visa apimančia žmogaus teisių sistema.

Įvairiose disciplinose, dalykuose tarpkultūrinės kompetencijos svarba pradedama akcentuoti ir įtraukiama į akreditavimo standartus. Deardorff (2015) pažymi, kad pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose į savo akreditavimo standartus tarpkultūrinę arba pasaulinę kompetenciją įtraukia šios profesinės disciplinos: inžinerija, švietimas, slauga, socialinis darbas, medicina ir verslas.

¹ European Commission, (2023). Knowledge for Policy: Increasing significance of migration https://knowledge4policy.ec.europa.eu/increasing-significance-migration_en

TARPKULTŪRINĖS KOMPETENCIJOS. Tarpkultūrinės kompetencijos – tai gebėjimai deramai veikti sudėtingoje aplinkoje, kuriai būdinga didėjanti tautų, kultūrų ir gyvenimo būdo įvairovė. Tai gebėjimai „veiksmingai veikti bendraujant su kitais, kurie kalbiniu ir kultūriniu požiūriu skiriasi nuo jų pačių (UNESCO, 2013, 5 p.). Dėl skirtingų tarpkultūrinės kompetencijų sampratų ir su jomis susijusių konstruktyvų konceptualizacijų atsiranda poreikis detaliau įsigilinti į kai kurias tarpkultūrinės kompetencijos dedamąsias.

Tarpkultūrinės kompetencijos, kaip teigia Mauro, Sandu & Pacevičius (2023) yra transformuojančios. Jomis siekiama skatinti struktūrinius pokyčius institucijose (pvz., socialinių paslaugų institucijose), kad būtų pašalintos nelygybės, diskriminacijos, atskirtys, įvairovės nepripažinimo ir pagarbos jai trūkumo bei sąveikos erdvių trūkumo šiuolaikinėse visuomenėse priežastys. Tarpkultūrinės kompetencijos yra būtinos siekiant kurti, įgyvendinti ir vertinti tarpkultūrinę politiką bei suteikti administracijoms galimybę pritaikyti savo paslaugas prie vietos teritorijos socialinės ir kultūrinės tikrovės.

Wolff, Borzikowsky (2018) įvardina, kad tarpkultūrinė kompetencija (angl. *Intercultural competence, ICC*) tampa vis aktualesnė šiuolaikinėje visuomenėje dėl tokių reiškinių kaip globalizacija, tarpkultūrinis bendradarbiavimas ir migracija. Wolff, Borzikowsky (2018) pažymi, kad per pastaruosius 60 metų įvairių sričių mokslininkai gilinasi į tarpkultūrinės kompetencijos sampratą, pabrėždami, jog tarpkultūrinės kompetencijos yra heterogeniškas konstruktas, apimantis daugybę dimensijų, kurios būtinos norint tinkamai ir veiksmingai bendrauti su kitų kultūrų žmonėmis. Autoriai pabrėžia, kad tarpkultūrinės kompetencijos konceptualizavimas tampa dar sudėtingesnis ir dėl šioje srityje atsiradusios terminijos įvairovės, kai kurių panašių sampratų (Wolff, Borzikowsky, 2018). Kai kurios sąvokos, pavyzdžiui, *tarpkultūrinė komunikacinė kompetencija* (angl. *intercultural communicative competence*) arba *tarpkultūrinė kompetencija* (angl. *cross-cultural competence*), vartojamos kaip sinonimai. Kitos sąvokos, susijusios su tarpkultūrine kompetencija, tačiau skiriasi nuo jos kai kuriais niuansais. Pavyzdžiui, Hammer, Bennett ir Wiseman (2003), pristatė *tarpkultūrinio jautrumo* sąvoką kaip „gebėjimą atskirti ir patirti atitinkamus kultūrinius skirtumus“ (p. 422). Manoma, kad didesnis tarpkultūrinis jautrumas siejamas su didesniu

tarpkultūrinių kompetencijų įgyvendinimo potencialu ir yra būtinas jų vystymui (Hammer ir kt., 2003). Tuo tarpu tarpkultūrinio prisitaikymo (*angl. intercultural adaptation*) sąvoka pabrėžia elgesio keitimo procesą, kai reaguojama į kultūriškai skirtingą aplinką. Kadangi sėkmingam tarpkultūriniam prisitaikymui reikia perimti elgesį, kuriuo siekiama tikslų ir vykdomos užduotys, ši samprata apibūdina tarpkultūrinės kompetencijos rezultata, o ne gebėjimą veiksmingai bendrauti su kitų kultūrų žmonėmis (Wolff, Borzikowsky, 2018).

Tarpkultūrinės kompetencijos samprata susijusi su *kultūrinio intelekto* (*angl. cultural intelligence*) sąvoka, kuri apibrėžiama kaip individo gebėjimas veikti ir tvarkytis kultūriškai įvairioje aplinkoje. Skirtingai nuo tarpkultūrinės kompetencijos, kultūrinis intelektas suprantamas kaip tam tikra intelekto forma ir priklauso nuo tam tikrų genetinių, ir su asmenybe susijusių intelekto komponentų (Wolff, Borzikowsky, 2018). Tokia samprata įvairovė, lemia tarpkultūrinių kompetencijų mokymo strategijų įvairovę.

Tarpkultūrinės kompetencijos ugdo gebėjimus perteikti informaciją apie savo kultūrą bendraujant su kitų kultūrų atstovais, taip pat interpretuoti informaciją apie kitą ir jo kultūrą. Paprastai tarpkultūrinės kompetencijos įgyjamos derinant patirtį, mokymus ir savirefleksiją. Nepaisant to, kad didelę dalį to, kas tampa tarpkultūrinėmis kompetencijomis, galima įgyti per asmeninę patirtį. Yra sukurta daug programų, kurios per formalų mokymą suteikia daug žinių. Kiekvienam socialiniam darbuotojui svarbu suprasti savo kultūrą. Kultūrų, kaip žmogiškųjų konstrukcijų supratimas, yra būtinas žingsnis mokantis tarpkultūrinės sąveikos (Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos ugdymo programa, 2021).

Deardorff (2015) įvardino bendruosius gebėjimus, kurie yra susiję su tarpkultūrinėmis kompetencijomis:

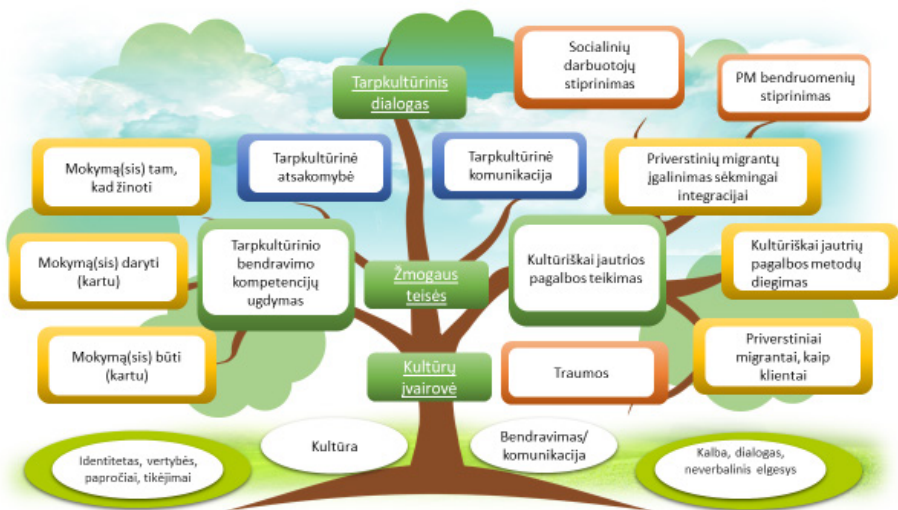
- ◆ Gebėjimas bendrauti antrąja kalba (užsienio);
- ◆ Gebėjimas suprasti lyčių lygybės klausimus;
- ◆ Gebėjimas ieškoti, apdoroti ir analizuoti informaciją iš įvairių šaltinių;
- ◆ Gebėjimas dirbti komandoje;

- ♥ Gebėjimas dirbti tarptautiniu mastu;
- ♥ Tarpasmeniniai ir bendravimo gebėjimai;
- ♥ Gebėjimas veikti socialiai atsakingai ir pilietiškai sąmoningai;
- ♥ Gebėjimas vertinti įvairovę ir daugiakultūriškumą, pagarba jiems;
- ♥ Gebėjimas naudoti informacines ir komunikacines technologijas;
- ♥ Gebėjimas prisitaikyti ir veikti naujose situacijose;
- ♥ Gebėjimas suprasti kitų šalių kultūras.

Deardorff (2015), teigia, kad šie gebėjimai gali būti integruojami į tarpkultūrinės kompetencijas, tačiau dar svarbiau, kad būtų įtraukiami konkretūs tarpkultūrinės kompetencijos aspektai. Autorė teigia, kad svarbus uždavinys, kurį reikia spręsti ugdytojams – akademinėje bendruomenėje egzistuojančių mitų apie tarpkultūrinės kompetencijos paneigimas (Deardorff, 2015). Mokslininkė teigia, kad egzistuoja daugybė mitų apie tarpkultūrinės kompetencijos ugdymą, pavyzdžiui tokie kaip šie:

- 1 mitas** – tarptautinė patirtis reiškia tarpkultūrinę kompetenciją.
- 2 mitas** – tarpkultūrinė kompetencija yra savaime suprantama ir jos negalima išmokyti.
- 3 mitas** – tarpkultūrinė kompetencija mano disciplinoje nėra tokia svarbi.
- 4 mitas** – laisvai kalbėti kita kalba reiškia, kad asmuo yra kompetentingas tarpkultūriniu požiūriu.
- 5 mitas** – tarpkultūrinės kompetencijos neįmanoma įvertinti.

Visus šiuos tarpkultūrinės kompetencijos mitus, kaip teigia Deardorff (2015), galima išsklaidyti per įvairias mokymo programas, o tarpkultūrinę kompetenciją galima įvertinti, kaip konkrečius mokymosi rezultatus, taikant įvairius metodus. Be to, svarbu pripažinti, kad tarpkultūrinė kompetencija neapsiriboja tik kalba ir žiniomis apie kitas kultūras, ir pripažinti, kad gebėjimai ir nuostatos yra nemažiau svarbūs tarpkultūrinei kompetencijai ugdyti (Deardorff, 2015).

1 pav. Tarpkultūrinių kompetencijų medis, darbo su priverstiniais migrantais kontekste

TARPKULTŪRINIO BENDRAVIMO KOMPETENCIJOS ELEMENTAI

Deardorff (2006, 2015) tyrimuose pateikiamas moksliniais tyrimais pagrįstas tarpkultūrinės kompetencijos apibrėžimas, kuriame įvardinti esminiai tarpkultūrinės kompetencijos elementai:

♥ **Nuostatos:** užfiksuotos trys pagrindinės nuostatos: pagarba, atvirumas ir smalsumas (Deardorff, 2015). Pagarba kitiems reiškia, kad jie yra vertinami, įskaitant domėjimąsi jais ir atidų klausymąsi. Ypač svarbu gerbti tuos, kurių įsitikinimai ir vertybės gali skirtis nuo savųjų. Atvirumas ir smalsumas reiškia norą rizikuoti ir peržengti savo komforto zoną. Šios trys nuostatos yra pagrindas tolesniam žinių ir gebėjimų, reikalingų tarpkultūrinei kompetencijai ugdyti. Vienas iš būdų, kaip siekti šių būtinų nuostatų, yra kvestionuoti jų prielaidas apie jų pačių požiūrį į pasaulį ir tai, kaip jie suvokia kitus.

Šį prielaidų keitimą galima atlikti per mokymo programą, ypač per patirtinio mokymosi galimybes, kai besimokantieji aktyviai bendrauja su vietos bendruomenės nariais (Deardorff, 2015).

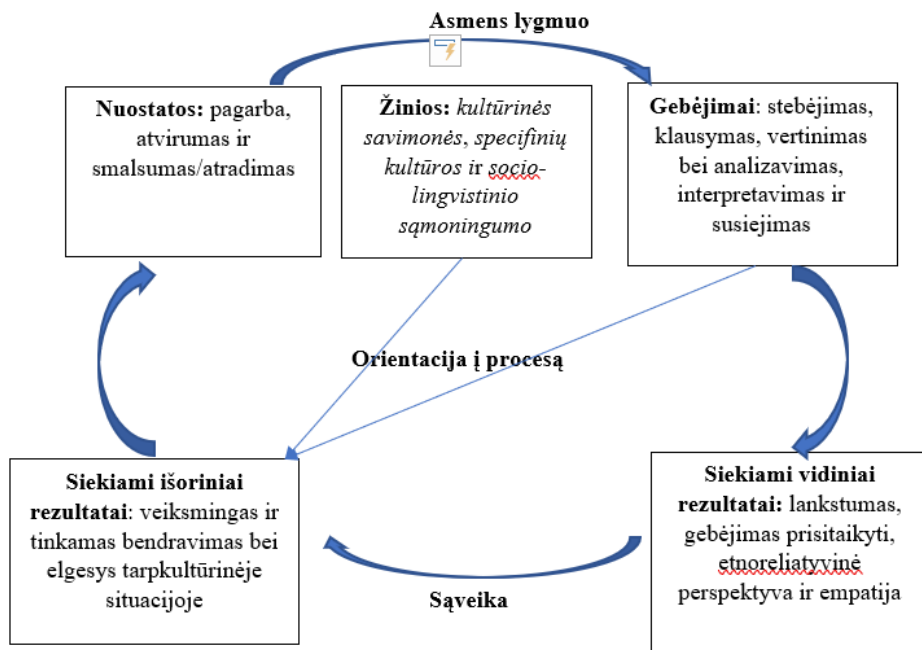
♥ **Žinios:** Deardorff (2006) tyrime dalyvavę tarpkultūrinių tyrimų mokslininkai sutaria dėl šių žinių kategorijų: *kultūrinės savimonės* (t. y. kaip kultūra paveikė žmogaus tapatybę ir pasaulėžiūrą), *specifinių kultūros žinių*, *gilių kultūrinių žinių* (įskaitant kitų pasaulėžiūrų supratimą) ir *sociolingvistinio sąmoningumo*. Svarbu pažymėti, kad šioje diskusijoje *kultūra* apibrėžiama kaip žmonių grupės vertybės, įsitikinimai ir normos, kurios lemia asmenų bendravimą ir elgesį, t. y. kaip jie bendrauja su kitais. Kultūra nebūtinai reiškia tik skirtingos tautinės ar etninės kilmės asmenis, bet ir kitų skirtingų grupių (religinių, socialinių ir ekonominių, lyties, seksualinės orientacijos, regioninių) atstovus tam tikroje visuomenėje. Kaip teigia Deardorff (2006, 2015) vienintelis elementas, dėl kurio sutarė visi tyrime dalyvavę tarpkultūrinės kultūros tyrėjai, t. y. pasaulio supratimo iš kitų perspektyvos svarba.

♥ **Gebėjimai:** Deardorff (2006, 2015) įvardino gebėjimus, kurie yra bendro tarpkultūrinės kompetencijos supratimo dalis, yra susiję su žinių *apdorojimu*: stebėjimu, klausymu, vertinimu, analizavimu, interpretavimu ir santykiais. Tai sutampa su buvusio Harvardo universiteto prezidento pastebėjimu dėl „tarpkultūrinio mąstymo“ svarbos. Atsižvelgiant į šiuos įgūdžius, kritiška savirefleksija yra labai svarbi ugdant ir vertinant tarpkultūrinę kompetenciją (Deardorff, 2015).

♥ **Asmens vidiniai rezultatai:** Šios nuostatos, žinios ir gebėjimai lemia vidinius asmens rezultatus, kuriuos sudaro lankstumas, gebėjimas prisitaikyti, etnoreliatyvinė perspektyva ir empatija, o pastaroji tampa pagrindine tarpkultūrinės kompetencijos ašimi. Šie vidiniai asmens pokyčiai atsiranda dėl įgytų nuostatų, žinių ir gebėjimų ir yra būtini tarpkultūrinei kompetencijai. Jei šie vidiniai rezultatai pasiekiami, asmenys geba matyti iš kitų perspektyvų ir reaguoti pagal tai, kaip kitas asmuo nori, kad su juo būtų elgiama. Priklausomai nuo įgytų tarpkultūrinių žinių ir gebėjimų šį rezultatą asmenys gali pasiekti nevienodai sėkmingai.

♥ **Išorės rezultatai:** Nuostatų, žinių ir gebėjimų bei vidinių rezultatų visumą, parodo matomas asmens elgesys ir bendravimas tarpkultūrinėje situacijoje. Svarbu kiek efektyviai ir tinkamai asmuo bendrauja su kitais žmonėmis tarpkultūrinėje sąveikoje?

Apibendrinant tyrimo rezultatus, Deardorff (2015), pabrėžia, kad tarpkultūrinė kompetencija yra *veiksmingas* ir *tinkamas* elgesys, bendravimas tarpkultūrinėse situacijose, kai *veiksmingumą* (angl. *effectiveness*) lemia asmuo, o *tinkamumą* – kitas (-i) sąveikoje dalyvaujantis (-i) asmuo (-enys). Veiksmingumas (laipsnis, kuriuo žmogus pasiekia savo tikslus) yra tik pusė tarpkultūrinės lygties, o kita pusė – tinkamumas. Šis apibrėžimas pagrindžiamas būtiniais žinių, gebėjimų ir nuostatų elementais.

2 pav. Tarpkultūrinės kompetencijos proceso modelis (Deardorff, 2006, 2015)

Tarpkultūrinis bendravimas vyksta tarp žmonių, kalbančių skirtingomis kalbomis ir turinčių skirtingą kultūrinę patirtį. Tarpkultūrinis bendravimas yra susijęs su gebėjimu veiksmingai bendrauti su kitokia kultūrinę aplinką turinčiais žmonėmis, dažnai vartojant antrąją arba tarpinę kalbą, supaprastinant kalbos vartojimą arba aiškiau perteikiant

reikšmes. Šie gebėjimai reikalingi tiek migrantams, tiek vietiniams gyventojams, ypač specialistams, teikiantiems migrantų priėmimo ir paramos integracijai paslaugas – apskritai tiems, kurie tiesiogiai bendrauja su viešųjų paslaugų vartotojais.

Deardorff (2015), teoriškai pagrįstame modelyje yra pateikiama keletas svarbių dalykų, kurie turi reikšmės gilinantis į tarpkultūrinės bendravimo kompetencijos ugdymą.

- ♥ **Pirma**, tarpkultūrinės kompetencijos ugdymas yra tęstinis procesas, todėl svarbu, kad asmenims būtų sudarytos galimybės apmąstyti ir įvertinti savo tarpkultūrinės kompetencijos ugdymą laiko perspektyvoje. Be to, vertinimas turėtų būti integruotas į visas tikslines intervencines priemones.
- ♥ **Antra**, kritinio mąstymo gebėjimai yra labai svarbūs (modulyje gebėjimai), nes leidžia asmeniui ne tik įgyti, bet ir įvertinti žinias. Tai reiškia, kad kritinio mąstymo vertinimas taip pat galėtų būti tinkama tarpkultūrinės kompetencijos vertinimo dalis (Deardorff, 2015).
- ♥ **Trečia**, nuostatos, ypač pagarba (kuri skirtingose kultūrose pasireiškia skirtingai), atvirumas ir smalsumas, yra šio modelio pagrindas ir daro įtaką visiems kitiems tarpkultūrinės kompetencijos elementams. Taigi, svarbu atkreipti dėmesį į nuostatų vertinimą (Deardorff, 2015).
- ♥ **Ketvirta**, vien žinių nepakanka tarpkultūrinei kompetencijai ugdyti, nes tarpkultūrinio mąstymo gebėjimų ugdymas tampa svarbesnis už įgytas žinias (Deardorff, 2015).
- ♥ **Penkta**, visi šiame tyrime dalyvavę tarpkultūrinio bendradarbiavimo ekspertai sutarė tik dėl vieno aspekto, t. y. gebėjimo žvelgti iš kitų perspektyvų (Deardorff, 2015).

Tarpkultūrinių perspektyvų (netgi to, kaip skirtingai pasaulyje moko ma tam tikro dalyko, pavyzdžiui, matematikos) nagrinėjimas ir gebėjimas suprasti kitas pasaulėžiūras tampa svarbiu dalyku tarpkultūrinės komunikacijos procese. Be to, svarbu atsižvelgti į tarpkultūrinės kompetencijos apibrėžimus. „Pavyzdžiui, žvelgiant iš Pietų Afrikos pers-

pektyvos, Ubuntu (afrikietiškojo humanizmo) sąvoka iškyta kaip pagrindinis tarpkultūrinės kompetencijos elementas. Kitose kultūrose taip pat daugiau dėmesio gali būti skiriama santykiams, o ne į individui“ (Dear-dorff, 2015). Kokia (-ios) tarpkultūrinės kompetencijos apibrėžtis (-ys) bus naudojama (-os) socialinio darbo srityje ir kiekviename pasaulio regione? Kuo bus grindžiamas šis apibrėžimas? Į šiuos klausimus reikia atsakyti tarpkultūrinių bendravimo kompetencijų ugdymo proceso pradžioje.

Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos siejamos su gebėjimu suprasti ir interpretuoti verbalinius ir neverbalinius bendravimo aspektus, atsižvelgiant į bendravimo dalyvių kultūrinę aplinką. Jie apima tokius gebėjimus kaip klausymasis ir stebėjimas, bendravimo stilių pritaikymas ir kaita, kalbiniai, komunikaciniai ir daugiakalbiai įgūdžiai, taip pat empatija, lankstumas ir gebėjimas prisitaikyti. Rašytinė ir vaizdinė komunikacija taip pat svarbi kuriant viešųjų ir privačių paslaugų komunikacijos kampaniją, kuria siekiama įvairių gyventojų tikslų.

Šiai kompetencijai plėtoti svarbi komunikacija. Pažymėtina, kad komunikacija šiuo atveju vyksta ne tik tarp atskirų individų, bet ir tarp sistemų, kurios suprantamos kaip komunikacijos partneriai. Grupės, egzistuojančios pagrindinėje kultūroje vadinamos subkultūromis: etninės, religinės, profesinės ir pan. Pagrindiniai veiksniai, sąlygojantys tarpkultūrinius skirtumus: kultūros istorija; kultūros individualumas, materialinė kultūra, menas; kalba ir kultūros stabilumas; tikėjimo kultūros; neverbalinis elgesys; asmeninės erdvės suvokimas; laiko suvokimas; pripažinimai ir nuopelnai; mąstymo modeliai (Baršauskienė, Janulevičiūtė-Ivaškevičienė, 2007). Neįvertinus kultūrinių skirtumų, komunikacijos procese gali kilti nesusipratimų. Siekiant sumažinti galimų tarpkultūrinių konfliktų riziką būtina ugdyti tarpkultūrinio bendravimo gebėjimus.

KULTŪRINIS ŠOKAS

Susidūrinant kelių kultūrų atstovams natūraliai išgyvenami tam tikri įvairaus stiprumo psichosocialiniai pokyčiai, kurie XX amžiaus viduryje buvo apibrėžti kultūrinio šoko terminu. Kultūrinis šokas (angl. *culture shock*) emocinis ir fizinis diskomfortas, individo dezorientacija, sąlygota patekimo į svetimą kultūrinę aplinką, susidūrimo su kita kultūra (Oberg, 1960).

Terminas „kultūrinis šokas“ naudojamas apibrėžiant situaciją, kai žmogus turi prisitaikyti prie naujos tvarkos, kurioje anksčiau įsisąmonintos kultūrinės vertybės ir elgesio modeliai neveiksmingi. (Demidenko, 2019). Turimų ir naujų kultūrinių normų, vertybinių orientacijų konfliktas sąlygotas tuo, kad dauguma žmonių iš tiesų nesuvokia savęs kaip tam tikros kultūros atstovo. Savo kultūros ribose sukuriama aiški pasaulėžiūros iliuzija, kurią sąmoniniu lygmeniu suvokiame kaip vienintelę galimą. Tik išėjęs iš savo kultūros ribų ir susidūręs su kitokiu pasaulio matymu, žmogus gali suvokti savo pasaulėžiūros ypatumus. Tiek dominuojančios, tiek nedominuojančios kultūrų atstovai įvairiai išgyvena kultūrinį šoką (Demidenko, 2019).

Skiriami keli kultūrinio šoko intensyvumo faktoriai. Vidiniai – lytis, charakterio bruožai, amžius, ankstesnė patirtis, adaptacijos motyvacija, profesinė kompetencija (kalba, gebėjimas mokytis), socialinės įvairovės tolerancija ir pan. Išoriniai faktoriai – kultūrinė distancija, individualistinės ar kolektyvinės visuomenės atstovas, migrantų integracijos sistemos priimančiojoje visuomenėje (Dutton, 2012).

Kultūrinio šoko sąvokos autorius – Oberg (1960) išskyrė šešis esminius kultūrinio šoko simptomus:

- ♦ įtampa, kurią sukuria žmogaus psichologinės adaptacijos pastangos;
- ♦ netekties jausmas (statuso, draugų, tėvynės, profesijos, turto);
- ♦ abipusės atskirties jausmas (iš priimančios kultūros ir atvykusio asmens kultūros pusių);
- ♦ vaidmenų sistemos restruktūrizacija, savęs, savo vertybių ir jausmų suvokimo sunkumai;
- ♦ nerimas, sąlygotas įvairių jausmų (nuostaba, nepriėmimas, piktinimasis), kylančių kultūrinių skirtumų suvokimo procese;
- ♦ nepilnavertiškumo jausmas, kaip negebėjimo suvaldyti naują situaciją pasekmė.

Oberg'o tradiciniame modelyje kultūrinio šoko procesas pateikimas U forma, kuri susideda iš trijų fazių: medaus mėnuo, frustracija (krizė) ir pripratimas (Oberg, 1960). Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje (Dutton,

2012) kalbama apie keturias fazes, kurios savo ruožtu susideda iš kelių etapų:

- ♦ „medaus mėnesio“ fazė (lūkesčiai, viltys, „...mes važiuojame į Europą...“);
- ♦ nerimo ir priešiško fazė (kritinis etapas – nusivylimo periodas, marginalizuoto bendravimo su „savais“ siekis. Hiperkritinis – padidėjęs jautrumas skirtumams, sunkumams; psichoemociniai ir psichosomatiniai sutrikimai);
- ♦ pripratimo fazė (optimizmo etapas – žmogus labiau pasitiki saviimi, sugeba savarankiškai funkcionuoti naujoje aplinkoje, dažnai pastebimas gebėjimas su humoru priimti „keistus“ naujos aplinkos aspektus, pasijuokti iš kitų reakcijos į save, savo reakcijų į kitus);
- ♦ bikulturizmo fazė (dalinės adaptacijos ir pilnos adaptacijos etapai).

Būtent bikultūrizmą daugelis autorių išskiria kaip vieną iš esminių sėkmingos integracijos rodiklių. Žmogus įsisavina esmines priimančios visuomenės kultūros vertybes, elgesio taisykles, savarankiškai funkcionuoja naujoje visuomenėje, tačiau geba išlaikyti savo tautinį identitetą, aktyviai dalyvauja tiek savos, tiek naujos kultūros gyvenime. Mokslininkų teigimu kultūrinis šokas „mažomis dozėmis“ teigiamai įtakoja asmenybinį augimą. Kritinės kultūrinio šoko dozės gali sąlygoti neigiamus etninius stereotipus.

ETNINIS STEREOTIPAS

Tai schematizuotas savo ar svetimos etninės bendruomenės paveikslas, kuris vaizduoja supaprastintas žinias apie konkrečios tautos atstovų psichologinius ypatumus ir elgesį.

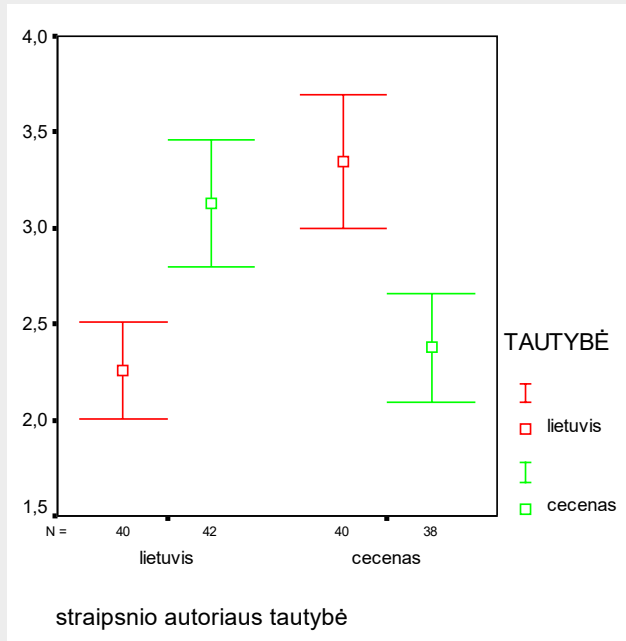
Šiuo pagrindu susidaro tvirta ir emociškai nuspaldinta vienos nacijos nuomonė apie kitą naciją bei apie pačius save. Remiantis savo etniniais stereotipais, žmonės gali daryti subjektyvias išvadas ir neteisingai elgtis su kitos etninės bendrovės atstovais. Atliekami moksliniai etninių stereotipų tyrimai (pvz. pateikiamas būdvardžių sąrašas ir prašoma juos priskirti skirtingų tautybių atstovams: amerikiečiams, anglams, italams, kinams, lietuviams, ukrainiečiams, rusams ir kt.). Lietuvoje, nors ir negausiai, bet taip pat vykdomi etninių stereotipų tyrimai. Lietuvių

ir čečėnų etninių stereotipų palyginimo tyrimas buvo atliktas 2006 m. (Martišius, Berezna), kurio rezultatai pateikti 3-ame paveiksle:

Tikslas – nustatyti ar vertinant straipsnį ir straipsnio autoriaus kompetenciją pasireiškė etnis stereotipizavimas.

Straipsnio vertinimas buvo teigiamas, kai vertintojo ir vertinamojo tautybės sutapdavo.

Lietuviai, dirbantys su čečėnais ir labiau pažįstantys šios tautybės žmones, palankiau vertino čečėnų autoriaus straipsnį, negu lietuviai skaitytojai, nepažįstantys čečėnų. Pažymėtina, kad statistiškai reikšmingo skirtumo tarp lietuvių ir čečėnų stereotipizavimo nėra – t. y. abiejų tautybių atstovams būdingas svetimos tautybės atstovų stereotipizavimas.

3 pav. Lietuvių ir čečėnų etninių stereotipų palyginimas (Berezna, 2006)

Socialiniams darbuotojams, dirbant su priverstiniais migrantais, svarbu gebėti sumažinti etninių stereotipų poveikį, todėl kyla klausimas: Kaip sumažinti etninių stereotipų įtaką socialiniam darbui su priverstiniais migrantais?

Tiesioginis tarpasmeninis santykis yra vienas iš esminių stereotipų mažinimo būdų. Tiesioginė tarpasmeninio bendravimo patirtis sudaro teigiamas sąlygas nuostatų kaitai, kas savo ruožtu sąlygoja žmogaus elgesio keitimąsi.

Pažymėtina, kad taip pat yra žinomas ir „atbulinio efekto“ principas – t.y. ir elgesio pakeitimas gali sąlygoti nuostatų kaitą. Jei skirtingų tautų atstovai yra neigiamai nusiteikę vienas kito atžvilgiu rekomenduojama sukurti palankias lygiateises sąlygas jų tiesioginiam tarpasmeniniam bendravimui (Nalčadžian, 2004). Siekiama, kad jie tiesioginio kontakto metu pažintų vienas kitą, atrastų teigiamas vienas kito savybes bendroje veikloje, įgytų naują tarpkultūrinio bendravimo patirtį ir nesivadovautų vien etniniais stereotipais.

PROJEKTO TYRIMO APIE SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ KOMUNIKACINĖS NUOSTATAS APŽVALGA

Tarpkultūrinio bendravimo procese svarbus, bet dažnai nepakankamai įvertintas vaidmuo atitenka nuostatomis ir aukščiau aptartiems etniniais stereotipams. Atsižvelgiant į tai SSD (angl. ESW) projekto metu buvo atliktas Kipro ir Lietuvos socialinių darbuotojų, dirbančių su priverstiniais migrantais, komunikacinių nuostatų tyrimas. Tyrimą sudarė 3 dalys: komunikacinių nuostatų psichodiagnostika iki mokymų; Lietuvos ir Kipro socialinių darbuotojų dalyvavimas tarptautiniuose Erasmus + projekto mokymuose, naudojant patirtinio ugdymo metodus; komunikacinių nuostatų psichodiagnostika po mokymų.

Tyrimė naudota adaptuota komunikacinių nuostatų psichodiagnostika, pateikiant dalyviams klausimus jiems suprantamomis lietuvių ir anglų kalbomis. Tyrimo duomenys buvo analizuojami pagal komunikacinių nuostatų psichodiagnostikos metodiką, išskiriant kelias dimensijas ir akcentuojant esminės dimensijos – požiūrio į priverstinius migrantus – pokyčius iki užsiėmimų ir po jų. Pažymėtina, kad jei prieš mokymus dauguma socialinių darbuotojų turėjo vidutinį bendrosios komunikacinės tolerancijos lygį. Tai rodo bendrą požiūrį į kitus žmones, bendras pirmenybes, kurias lemia jų pačių patirtis, vertybės ir nuostatos. Panašūs rezultatai išryškėjo ir situacinės, profesinės komunikacinės tolerancijos dimensijoje. Tačiau tipinės komunikacinės tolerancijos – pirmenybių rodymas tokioms grupėms kaip imigrantai, neįgalieji, skirtingų tautybių asmenys – lygis buvo žemiau vidutinio – t. y. tam tikrų neigiamų nuostatų priverstinių migrantų atžvilgiu indentifikavimas.

Po dalyvavimo tarpkultūrinio bendravimo įgūdžių ugdymo, paremto patirtinio ugdymo metodais, mokymuose padidėjo socialinių darbuotojų bendros komunikacinės tolerancijos lygis (tiek Kipro tiek Lietuvos socialinių darbuotojų grupėse). Bendrieji dalyvių pageidavimai tapo pozityvesni. Identifikuotas mokymų poveikis tipinės komunikacinės tolerancijos dimensijai – po naujos tarpkultūrinio ugdymo patirties dalis neigiamų nuostatų, ypatingai darbo su priverstiniais migrantais atžvilgiu sumažėjo.

PATIRTINIO UGDYMO METODŲ TAIKymo GALIMYBĖS, UGDANT TARPKULTŪRINIO BENDRAVIMO KOMPETENCIJAS

Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos nėra įgimtos ar savaime įgyjamos; jų reikia mokytis, praktikuotis ir palaikyti. Šių kompetencijų stiprinimo procese reikia sudaryti sąlygas ir parinkti metodikas šiems gebėjimams ugdyti. Ugdant tarpkultūrinio bendravimo kompetencijas reikia dirbti su žmonių požiūriu ir elgesiu tarpkultūrinės sąveikos metu. Tai reiškia, kad reikia siekti keisti žmonių požiūrį, skatinant besimokančiuosius suabejoti pagrindinėmis atitinkamų kultūrų prielaidomis. Dėl šių priežasčių tarpkultūrinių kompetencijų ugdyme gali būti taikomos patirtinio mokymosi metodikos Mauro, Sandu & Pacevičius, 2023; Piaget, 1977; Kolb, 1984; Dewey, 1997²).

Planuojant tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymą, neturėtų būti ignoruojamas atvykėlių kalbinių, etninių ar kultūrinių mažumų grupių poreikių ir siekių nustatymas. Kai kurių etninių grupių poreikiai gali būti panašūs į kitų grupių poreikius, o kitų – specifiniai, ypač tokiais klausimais kaip mokykla, švietimo paslaugos, užimtumas, tikėjimas ir kulto vietos. Grupių kultūrinės tapatybės pripažinimas yra būtinas, kad būtų galima aktyvinti bet kokius konsultavimosi ir (arba) dalyvavimo procesus arba ieškoti atstovų konkrečiais klausimais (Mauro, Sandu & Pacevičius, 2023).

² Experiential learning: Experience at the source of learning and development. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall. Dewey, J. (1997), Experience and Education

<https://www.schoolofeducators.com/wp-content/uploads/2011/12/EXPERIENCE-EDUCATION-JOHN-DEWEY.pdf>

Mauro, Sandu & Pacevičius (2023) teigia, kad ugdant tarpkultūrinę bendravimo kompetenciją pirmiausia reikia ne mokytis apie kitas kultūras, o suvokti savo kultūrinę tapatybę, suvokti, kaip mūsų kultūra (-os) veikia mūsų elgesį ir kaip mes vystome santykius su kitais. Tarpkultūrinis požiūris pripažįstama, kad žmonių kultūrinė tapatybė yra daugialypė, arba tarpkultūrinė ir dinamiška. Iš tiesų, kultūriniam tapatumui įtakos turi tai, kaip žmonės sieja reikšmes su tokiais savybėmis kaip etninė kilmė, kultūra, kalba, taip pat amžius, lytis, negalia, klasė, religiniai įsitikinimai ir pan. Šis pirmas savo kultūrinio tapatumo savęs pažinimo žingsnis yra esminis siekiant pripažinti, kad sava kultūra ir pasaulėžiūra nėra vienintelė ir kad kiti gali turėti kitokias kultūrinės perspektyvas. Tai būtina įvairovės pripažinimo ir galimybės gerbti įvairovę sąlyga. Šiame etape svarbu užduoti tokius klausimus: „Kodėl mes elgiames taip, o ne kitaip?“, „Kodėl vieni kitus suvokiame tam tikru būdu?“, „Kaip mūsų kultūrinė perspektyva veikia atvykėlių ir gyventojų santykius?“ (Mauro, Sandu & Pacevičius, 2023).

Atsižvelgiant į Kolb'o mokymosi ciklą (1984) (cit. Mauro, Sandu & Pacevičius, 2023), mokymo veikla, kuria siekiama ugdyti tarpkultūrinės kompetencijas, turėtų pereiti keturis etapus. Atitinkamai, kiekviename etape galite atsakyti į keletą klausimų, kurie padės jums suprasti, ar jūsų mokymo veikla palengvina dalyvių mokymąsi (Mauro, Sandu & Pacevičius, 2023):

- ♥ **Patirtis:** Ar siūloma mokymo veikla padeda dalyviams kaupti žinias, remiantis jų turima patirtimi, paremta tarpkultūrine patirtimi, patirtimi susijusia su įvairove mokymo grupėje ar už jos ribų, arba pavyzdžiais iš jų gyvenimiškos patirties?
- ♥ **Patirties apmąstymas:** Ar siūloma veikla suteikia galimybę apmąstyti ir susieti dalyvių asmenines mokymosi keliones, suprasti savo ir kitų reakcijas bei požiūrį į šią patirtį?
- ♥ **Konceptualizavimas:** Ar siūloma veikla padeda dalyviams išnagrinėti koncepciją ar sistemą, įprasminti apmąstymus, susiejant juos su esamomis tarpkultūrinėmis ar specifinėmis kultūrinėmis koncepcijomis ar sistemomis?

♥ **Eksperimentavimas:** Ar siūloma veikla padeda besimokantiejiems pragmatiškai ir aktualiai taikyti sąvoką, kuri suteikia naujos patirties, kurią galima apmąstyti? Pavyzdžiui, išbandyti naują konfliktų sprendimo modelį arba praktikuoti naują elgesį, kad geriau prisitaikytume prie kitos kultūros, arba kitaip pasirodyti panašioje situacijoje, taigi judėti į priekį savo kompetencijos srityje (Mauro, Sandu & Pacevicius, 2023).

Pagrindinės patirtinio mokymosi priemonės yra mažų grupių veikla, pratybos, žaidimai, simuliacijos, komandinio darbo projektai, pasakojimo ir savirefleksijos veikla, gerosios praktikos pavyzdžių ar atvejų analizė ir kt. Mažų ir didelių grupių sąveika, pokalbiai suaktyvina ir panaudoja mokymo dalyvių įvairovę ir tarpkultūrinius dialogus, taip skatindami jų tarpkultūrinių kompetencijų ugdymą (Mauro, Bolzani, 2020).³

Mokymo aplinka turi prisidėti prie pasitikėjimo stiprinimo per prasmingą tarpkultūrinę sąveiką. Abipusio pasitikėjimo ir dalijimosi aplinkos puoselėjimas sukurs atvirumo kultūrą ir prasmingų mainų aplinką. Užtikrinant, kad mokymo(si) procesas būtų dalyvaujamas ir kad visi dalyviai būtų priimami kaip lygūs, jiems reikia suteikti daugiau atsakomybės už mokymosi procesą ir tai padidins ilgalaikio mokymosi galimybę. Ugdytojas, mokymų vadovas turi atsižvelgti į šiuos dalykus:

- ♥ Sukurti aplinką be sprendimų: visos nuomonės yra teisingos ir svarbios.
- ♥ Priimti dalyvių jausmus ir patirtį bei vengti stereotipų, išankstinių nuostatų, vertinimų ar nuomonių.
- ♥ Dalyvius įtraukti į interaktyvias ir įtraukiančias veiklas (pratimus, diskusijas). Leisti dalyviams atrasti ir pajusti, o ne paaiškinti, kas yra įtraukimas ar atskirtis.
- ♥ Skatinti dialogą ir abipusį klausymąsi, užtikrinant, kad kiekvienas galėtų kalbėti, jei nori tai daryti.
- ♥ Atvirais klausimais skatinti dalyvių apmąstymus.

³ Mauro, di M. & Bolzani, D. "Neighbourness" competences: A literature Review. April 2020
http://mauradimauro.weebly.com/uploads/5/5/6/4/556436/neighbourness_competences_a_literature_review_io1_report_final.pdf

- ♥ Skatinti mokymų dalyvius dalytis pavyzdžiais bei trumpomis istorijomis. Nenuvertinti dalyvių nuomonės.
- ♥ Vengti diskusijų vienas prieš vieną, užtikrinti, kad diskusijų metu dalyvautų visa grupė.

Dalyvių reakcijos mokymų metu, jų pačių kultūrinė tapatybė, atrasta bendraujant, daugiakultūrinės grupės dinamikos suvokimas ir tai, kaip dalyviai ar grupės bendrauja tarpusavyje, gali tapti medžiaga apmąstymams ir mokymosi šaltiniu, naudojant mokymų vadovo vedamą refleksiją. Ugdytojai, mokymo vadovai atlieka svarbų vaidmenį siekiant mokymo rezultatų, vesdami grupinius užsiėmimus, rodydami atvirumą ir pagarbą skirtingoms nuomonėms ir požiūriams, palengvina dalyvių patirties apmąstymą ir padeda jiems ugdyti tarpkultūrinio bendravimo kompetencijas.

**2 MODULIS:
PSICHOSOCIALINĖ
PRIVERSTINIŲ
MIGRANTŲ
CHARAKTERISTIKA**

PRIVERSTINIAI MIGRANTAI, KAIP SOCIALIAI PAŽEIDŽIAMA KLIENTŲ GRUPĖ

Visų pirma svarbu aptarti pačią priverstinio migranto sąvoką. Pažymėtina, kad šios sąvokos pasirinkimas nėra atsitiktinis. Būtent priverstiniai migrantai skiriasi nuo kitų, visame pasaulyje migruojančių žmonių, – priverstiniai migrantai negali grįžti namo. Taigi kalbame apie tokius migrantus, kurie palieka savo šalį ir ieško prieglobsčio kitoje šalyje dėl sociopolitinių priežasčių (socialinių neramumų, karinių veiksmų, politinio persekiojimo ir pan.).

Priverstinio migranto sąvoka vartojama sąmoningai ir dėl jai būdingo platumo apima ne tik pabėgėlio statusą turinčius, bet ir prieglobstį, papildomą ar laikinąją apsaugą priimančiojoje šalyje gavusius asmenis. Šiuo atveju pabėgėlio statusą turintis migrantas – tai asmuo, kuris dėl patirto persekiojimo savo kilmės valstybėje arba dėl baimės patirti tokį persekiojimą negali naudotis savo kilmės šalies gynyba. Toks persekiojimas turi būti susijęs su rase, religija, tautybe, priklausymu tam tikrai socialinei grupei ar politiniams įsitikinimams (Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1951 m. Konvencijos dėl pabėgėlių statuso bei 1967 m. Protokolo dėl pabėgėlių statuso ratifikavimo, 1997). O prieglobstį gavęs užsienietis – tai migrantas, kuriam dėl nesaugumo gimtojoje šalyje, suteikta papildoma arba laikinoji apsauga prieglobstį suteikusioje šalyje ir išduotas leidimas laikinai gyventi (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004).

Vartojama priverstinio migranto sąvoka yra platesnė, pažyminti, kad asmuo priverstinai paliekantis savo gimtąją šalį patiria kelis migracijos etapus. Priverstinai išvykstantis asmuo visų pirmą tampa emigrantu (gimtosios šalies atžvilgiu). Migruojant tranzitiniu būdu, kertant įvairių valstybių sienas, asmuo išgyvena migranto vaidmenį. O atvykęs į tam tikrą, prieglobstį asmeniui suteikiančią valstybę, tampa imigrantu (priimančios šalies atžvilgiu). Imigranto vaidmenyje asmeniui taip pat, atsižvelgiant į teisinius jo prieglobsčio prašymo ypatumus, gali būti suteiktas pabėgėlio, papildomą ar laikinąją apsaugą gavusio užsieniečio statusas.

Rekomendacijose analizuojamos tarpkultūrinio bendravimo kompe-

tencijų ugdymo galimybės, ugdant socialinių darbuotojų, dirbančių su įvairaus statuso imigrantais, todėl vartojama priverstinių migrantų sąvoka. Pažymėtina, kad priverstinių migrantų sąvoka dažniausiai vartojama mokslinių tyrimų aprašuose ir įvardinama mokslininkų (Dermot, Benson, Dooley, 2008; Rodgers, 2004; Tuton, 2003; Macchiavello, 2003 ir kt.) darbuose, kai analizuojami asmenys, kurie dėl socialinių ir politinių priežasčių priversti palikti gimtinę bei ieškoti prieglobsčio kitoje šalyje.

PRIVERSTINIŲ MIGRANTŲ KAIP SOCIALINĖS ATSKIRTIES GRUPĖS BRUOŽAI

Priverstiniai migrantai yra socialiai pažeidžiama grupė. Demidenko (2019) remdamasi mokslininkų tyrimais (Spencer, 2004; Phillimore, Goodson, 2006; Gurung, 2011) teigia, kad nepaisant to, kad individuali migrantų integracijos patirtis nėra homogeniška, didžioji dauguma migrantų patiria socialinę atskirtį. Bendra priverstinių migrantų integracijos patirtis (įvairiose srityse) yra mažiau sėkminga, nei vietos gyventojų. Ši klientų grupė yra socialiai pažeidžiama dėl marginalizaciją skatinančio bruožo – priklausymo etninės, religinės mažumos grupei.

Tatar (1998, 2015), analizuodamas įvairumą edukaciniame kontekste, priklausymą imigrantų, nedominuojančio etnos, religijos ar kalbos grupėms priskiria savybėms, sąlygojančioms socialinę atskirtį. Kaip parodo atliktų mokslinių tyrimų (Terzil, 2005; Kahan-Strawczynski, Levi and Konstantinov, 2010; Hernandez, Cervantes, 2011; Korem, Horenzyk, 2015) duomenų analizė, jaunų imigrantų socialinę atskirtį ugdymo įstaigose, didesnę mokymosi nesėkmių lygį, lyginant su bendrąja populiacija bei polinkį nesaugiam elgesiui (mokyklos nelankymas, delikventinis elgesys) (Demidenko, 2019).

Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje (Spencer, 2004; Barnes, 2005; Fernández, 2014) aktyviai vystoma multidimensinė socialinės atskirties koncepcija, išskiriant kelis atskirties lygmenis:

- ◆ ekonominį (skurdo, bedarystės problemos);
- ◆ teisinį (lygių galimybių, politinio dalyvavimo);
- ◆ edukacinį (švietimo sistemos prieinamumo, specialiųjų poreikių

asmenų ugdymo ypatumai, „iškritusių“ mokinių grąžinimo į švietimo sistemą, neformalaus ugdymo per bendruomenę ir veiklai bendruomenėje);

- ♦ psichologinį-asmenybinį (susvetimėjimo tendencijos tarpasmeniniuose santykiuose mokslinių technologijų vystymosi kontekste);
- ♦ sociokultūrinį.

Visuose lygmenyse analizuojamas individo nedalyvavimas (ar sumažėjusios galimybės dalyvauti) visuomenės socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime.

Neabejotinai vienu iš esminių socialinės atskirties bruožų laikomas skurdas, tačiau pakankamai svarūs yra ir kiti socialinės atskirties proceso aspektai: demografinis pažeidžiamumas (skirtingų kartų, amžiaus); žemai apmokamas darbas ir bedarbystė; gyvenamosios vietos charakteristikos (skurdūs, probleminiai rajonai); fizinės ir psichinės sveikatos sutrikimai, diskriminacija. Priverstinių migrantų socialinės atskirties analizės kontekste svarbus tokio marginalizaciją skatinančio bruožo kaip priklausymas etninės, religinės mažumos grupei aptarimas.

Esser (2000), Major, Wilkinson, Langat, Santoro (2013), Montgomery, Foldspang (2008), Okunevičiūtės Neverauskienės (2010), Žibo (2013a, 2013b) atlikti tyrimai atskleidžia priverstinių migrantų socialinę atskirtį, patiriamą per diskriminaciją, – jiems dažnai tenka patirti neigiamą priimančios visuomenės požiūrį. Net ilgas demokratijos tradicijas turinčioms visuomenėms būdingi neigiami stereotipai priverstinių migrantų atžvilgiu – imigrantai suvokiami kaip keliantys grėsmę daugumos kultūrai, kaip našta visuomenei ir pan. Socialinės atskirties ir diskriminacijos apraiškos identifikuojamos darbo rinkos, švietimo, sveikatos priežiūros srityse.

Apibendrinant priverstinių migrantų psychosocialines charakteristikas bei apžvelgtus priverstinių migrantų, kaip socialinės atskirties grupės bruožus, galima susidaryti tam tikrą priverstinio migranto portretą, mokslininkų (Spallek, Zeeb & Razum, 2011, Rechel, Mladovsky, Ingleby, Mackenbach, & McKee, 2013) dar vadinamą „migranto veidu“. Taigi priverstinis migrantas yra asmuo, kuris dėl socialinių, politinių priežasčių

buvo priverstas palikti gimtinę ir gavo prieglobstį kitoje šalyje. Šiam asmeniui, kaip socialinės atskirties grupės atstovui, būdingi tam tikri bruožai:

- ♦ priklausymas etninei, religinei mažumai;
- ♦ patirtos traumos ir psichinės sveikatos sutrikimai;
- ♦ teisinė atskirtis (politinio dalyvavimo priimančioje visuomenėje galimybių stoka);
- ♦ dalyvavimo darbo rinkoje ribotumai ir žemas ekonominis statusas;
- ♦ socialinių ryšių priimančioje visuomenėje stoka;
- ♦ edukacinė atskirtis (priverstinių migrantų vaikų „iškritimas“ iš bendrojo lavinimo sistemos, aukštojo mokslo priverstiniais migrantams prieinamumo, metodinių mokymo priemonių stoka ir pan.);
- ♦ nepakankamas arba priimančios šalies reikalavimų neatitinkantis išsilavinimas;
- ♦ žemas socialinis statusas, nulemtas priverstinio migranto statuso (priklausymo marginalioms delinkventinio elgesio grupėms grėsmė).

TRAUMINĖS PATIRTIES ĮTAKA DARBUI SU PRIVERSTINIAIS MIGRANTAIS

Migracija, kaip procesas, kurį tenka išgyventi asmeniui, *a priori* yra susijęs su traumine patirtimi, psichinių ir psichosocialinių sutrikimų rizika. Aukštas migracijos rizikingumas sąlygotas priverstinių migrantų asmeninių ryšių ir socialinių tinklų rekonstrukcijos būtinumu, pavojingu judėjimu iš vienos sistemos (socialinės, edukacinės, kultūrinės, ekonominės) į kitą, sistemų pakeitimu (Kirmayer, Weinfeld, Burgos, du Fort, Lasry, Young, 2011). Migracijos procesas dažnai skirstomas į tris etapus: priešmigracinis, migracinis ir pomigracinis. Pažymėtina, kad kiekvienas etapas susijęs su tam tikrais rizikos faktoriais.

- ♦ Priešmigracinis etapas dažniausiai susijęs su įprastų socialinių vaidmenų ir tinklų sutrikimais, švietimo ir užimtumo galimybių praradimais.

- ◆ Migracijos etapu patiriami identiteto praradimo, pilietybės netikrumo jausmai. Daugelis autorių pažymi aukštą smurto patyrimo riziką šiuo etapu (nelegali migracija, sulaikymas, pabėgėlių centrai). Taip pat dažnai išprovokuojama arba komplikuojasi depresija, asmenybiniai psichikos sutrikimai (Steel, Silove, Brooks, Momartin, Alzuhairi & Susljik, 2006; Robjant, Hassan, Katona, 2009).
- ◆ Pomigraciniu etapu, kai priimančioji šalis suteikė tam tikrą statusą priverstiniam migrantui, dažnai patiriami optimizmo ir vilties jausmai. Šie jausmai pradinio integracijos etapu daro teigiamą poveikį imigranto psychosocialinei būklei, tačiau ilgainiui – dėl patiriamų lūkesčių realizavimo sunkumų, adaptacijos naujoje aplinkoje problemų, struktūrinių integracijos kliūčių, neretai patiriamos diskriminacijos – sąlygoja depresijos, demoralizacijos, apatijos, asmenybinių sutrikimų pasireiškimą priverstinių migrantų grupėje (Noh, Kaspar, Wickrama, 2007; Tran, Manalo, Nguyen, 2007).

TRAUMA TARPKULTŪRIŠKUMO KONTEKSTE

Šiame leidinyje traumos reiškinį analizuojame tarpkultūriškumo kontekste. Anot Maercker, Heim ir Kilmayer (2019) kultūriškai jautri perspektyva yra perspektyviausias kelias suprasti traumos reiškinio įvairovę. Kultūra neatsiejama psichikos sveikatos dalis, nes žmogus yra neatsiejamas nuo kultūros ir sociumo. Dauguma šiuolaikinių traumas bei psichikos sveikatos ekspertų moksliniuose tyrimuose ir straipsniuose akcentuoja kultūriškai jautrios pagalbos svarbą:

- ◆ Kirmayer ir Gómez-Carrillo (2019) kalba apie ekosocialinio požiūrio taikymo svarbą psichikos sveikatos teorijoje ir praktikoje;
- ◆ Hinton ir Bui (2019) analizuojant potrauminio streso sutrikimo (PTSD) reiškinį, pristato tarpkultūrinį su trauma susijusių sutrikimų analizės modelį;
- ◆ Gross ir Killikelly (2019) pristato sociosomatikos koncepciją ir pan. Paskutinių tyrimų duomenimis net su trauma susijusių sielvarto ir netekties jausmų išgyvenimas yra įtakojamas kultūrinio konteksto.

XXI amžiaus specialistai vis dažniau kalba apie kultūriškai atsakingą pagalbą (ypatingai tarpkultūriniame kontekste). Laikui bėgant kultūros

apibrėžimai keičiasi, tačiau žmogaus sąsajos su kultūra neišnyksta. Todėl ir šiuolaikinė psichikos sveikatos koncepcija yra neatsiejama nuo kultūros kaip socialinės patirties matricos. Ji apima visus socialiai sukonstruotus gyvenimo aspektus, kurie formuoja neurologinį vystymąsi, kasdienį funkcionavimą, savęs suvokimą bei ligos ir sveikatos suvokimą. Nors kai kurie kultūros aspektai yra aiškiai pažymėti kaip normos, vertybės, ideologijos ir praktika, didžioji dalis kultūros yra numanoma, apimanti savaime suprantamą žinių ir įsitikinimų sistemą. Netiesioginė kultūra gali išryškėti tik kultūros kaitos ar tarpkultūrinių susitikimų metu. Kalbant apie pagalbos teikimo pabėgėliams praktiką, kultūriniai skirtumai dažnai išryškėja būdingu elgesiu, etnine ar tautine kilme. Šios tapatybės formos pačios yra kultūrinės konstrukcijos, pagrįstos normomis ir konvencijomis (Maercker, Heim, Kilmayer, 2019).

Taigi, esame įsitikinę, kad teikiant pagalbą traumą patyrusiems priverstiniaiems migrantams, būtina vadovautis kultūriškai jautrios pagalbos principais. Pagalbos pabėgėliams procese dėmesys kultūrai atlieka kelias funkcijas:

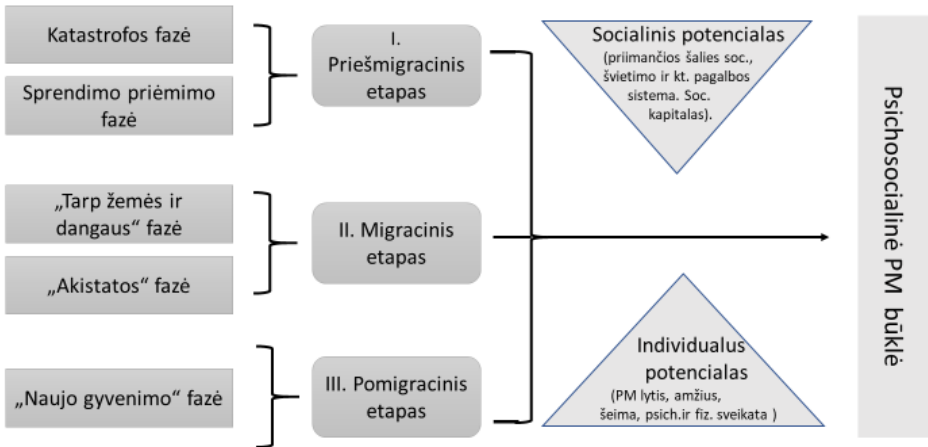
1. Gali padėti pabėgėliams perteikti savo rūpesčius tokiais būdais, kurie yra artimi ir reikšmingi jiems patiems, jų šeimos ir bendruomenės nariams;
2. Gali padėti specialistams interpretuoti priverstinių migrantų simptomų ir elgesio diagnostinę reikšmę ir įvertinti priverstinių migrantų išankstines nuostatas, susijusias su atitinkamomis normomis ir kontekstu;
3. Gali padėti rengti kultūriškai tinkamus pagalbos planus ir intervencijas;
4. Dėmesys kultūrai yra būtinas, siekiant sėkmingų intervencijų rezultatų bei jų adekvataus vertinimo.

Atsižvelgiant į tai, specialistams dirbantiems su priverstiniais migrantais yra būtinos tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos bei esminės žinios apie traumą ir dabartinį priverstinių migrantų adaptacijos procesą. Pažymėtina, kad praeityje patirtos traumos komplikuojasi pakartotinos viktimizacijos procese, kai susiduriama su integracijos sunkumais. Atvykę į svetimą šalį priverstiniai migrantai turi įveikti psichologinę krizę.

Anot Kirmayer ir kt. (2007), krizė tai ypatinga žmogaus psichinė būklė, jam patekus į tokią gyvenimo situaciją, kai turimos patirties ir reagavimo būdų nebeužtenka, norint suprasti kas vyksta, socializuotis ir suvaldyti psichiką. Tokią situaciją dažniausiai ir tenka išgyventi priverstiniam migrantams atvykusiems į svetimą šalį: svetima kalba, kitokios elgesio taisyklės, skirtingi išsilavinimo reikalavimai, kitokie darbo rinkos poreikiai. Tokioje situacijoje turimų priverstinių migrantų įgūdžių, žinių, gebėjimų nebepakanka savarankiškam funkcionavimui ir integracijai juos priimančiose vietos bendruomenėse. Sirin, Rogers-Sirin (2015) tyrimų rezultatai parodė itin aukštą pirmosios imigrantų kartos pažeidžiamumą (lyginant su plačiąja populiacija ar kitomis migrantų kartomis), stiprų išgyvenamą akulturacijos stresą, sąlygojantį sunkius psichinės sveikatos sutrikimus.

Pasaulio sveikatos specialistai (World Health Organization, 2006), tirdami priverstinių migrantų psichosocialines problemas, pabrėžia, kad visą savo buvusią, esamą ir prognozuojamą situaciją jie išgyvena pereidami iš vienos fazės į kitą. Išskiriamos penkios pabėgėlio krizės fazės:

1. katastrofos (atrodo, kad pasaulis griuvo, visiška neviltis);
2. apsisprendimo (nusprendžia bėgti iš šalies);
3. atotrūkio (priverstiniai migrantai apibūdina šį jausmą, kaip „kybojimą ore“, be aiškaus situacijos suvokimo, tarsi užmiršimas);
4. akistatos ir reakcijos (ateina laikas susivokti savo jausmuose, išgyventuose įvykiuose, dabartinėje situacijoje. Joje dažnai pasireiškia agresijos, pykčio tendencijos);
5. susitvardymo ir naujo gyvenimo fazė.

4 pav. Priverstinių migrantų psichosocialinę būklę sąlygojantys aspektai (Bereznaia - Demidenko, Štuopytė, 2013).

Atskleidžiant psichosocialines priverstinių migrantų charakteristikas, būtina aptarti psichinės sveikatos sutrikimų klausimą šioje tikslinėje grupėje. Nepaisant to, kad mokslinėje bendruomenėje išsakomos tam tikros abejonės dėl psichinės sveikatos sutrikimų paplitimo priverstinių migrantų grupėje (pvz., abejojama, ar iš tiesų 86 proc. populiacijos pasižymi psichinės sveikatos sutrikimais (Fazel, Wheeler, Danesh, 2005), tyrimų duomenimis priverstiniai migrantai, patyrę karinius veiksmus, represijas, smurtą, badą, diskriminaciją ir kitas panašias traumas, turi psichologinių problemų ir dažnai serga tokiais ligomis kaip po-trauminis streso sindromas, depresija ir gretutiniai psichikos sutrikimai, neurozės, fobijos, aukštas nerimastingumo lygis, įvairūs asmenybiniai sutrikimai (Pedersen, 2002; Murphy, Ndegwa, Kanani, Rojas-Jaimes, Webster (2002); Pitman, 2010; Kirmayer & Gómez-Carrillo, 2019; Gojer, Ellis, 2014). Daugiau nei 20 tyrimų metaanalizė (Fazel, Wheeler, Danesh, 2005) parodė, kad:

- ♦ vidutiniškai vienas iš penkių suaugusių priverstinių migrantų, priimtų Vakarų šalyse, serga potrauminiu streso sutrikimu arba su trauma susijusiais sutrikimais (lėtinis skausmas, kiti psichosomatiniai sutrikimai);

- ♦ vidutiniškai vienas iš dvidešimties suaugusių priverstinių migrantų, priimtų Vakarų šalyse, serga depresija;
- ♦ vidutiniškai vienam iš dvidešimt penkių suaugusių priverstinių migrantų būdingi generalizuoto nerimo sutrikimai.

Taigi šiuo metu kelios dešimtys tūkstančių įvairiose šalyse (taip pat ir Lietuvoje) priimtų priverstinių migrantų kenčia nuo įvairių psichikos sveikatos sutrikimų, būdingiausias iš kurių yra potrauminis streso sutrikimas.

Pažymėtina, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp traumos patyrimo ir nuolatinio konkrečių simptomų buvimo. Šis ryšys gali būti aktualus net penkiasdešimties metų laikotarpiu. Taigi net ir saugioje prieglobstį suteikusioje valstybėje gyvenantys priverstiniai migrantai yra kamuojami nerimo, depresijos, chroniško potrauminio streso sindromo (Pedersen, 2002; Gojer, Ellis, 2014).

Vadinasi, skausminga individuali priverstinių migrantų patirtis mikroygmeniu yra susijusi su tokių makrokontekstinių determinantų kaip integracija, teisė į švietimą ir lygiavertį dalyvavimą naujoje darbo rinkoje bei politiniame gyvenime procesais (Gojer, Ellis, 2014). Išgyvendami kultūrinį šoką ir pakartotiną viktimizaciją dėl adaptacijos sunkumų, edukacinių galimybių ribotumo, nepakankamo pasiruošimo įsilieti į darbo rinką, priverstiniai migrantai dažnai tampa demotyvuoti integruotis į naują visuomenę bei kenčia nuo psichikos sveikatos sutrikimų.

TRAUMOS REIŠKINYS IR POTRAUMINIO STRESO SUTRIKIMAS

Pažymėtina, kad traumos, trauminiai įvykiai gali būti labai skirtingi. Siekiant struktūriškumo (Janoff-Bulman, 2002) trauminiai įvykiai klasifikuojami pagal:

- ♥ **technogeninį priežastingumą** (avarijos, gamybinės katastrofos ir pan.);
- ♥ **gamtinį priežastingumą** (stichinės nelaimės, gamtos kataklizmai);
- ♥ **socio-biologinį** (kariniai veiksmai, represijos, terorizmo išpuoliai, suicidas, smurtas ir pan.).

Priverstinių migrantų trauminės patirtys dažniausiai susijusios su gamtinio ir socio-biologinio priežastingumo traumomis. Traumos dažnai sąlygoja Potrauminio streso sutrikimo (PTSD) išsivystymo riziką. Remiantis statistika, traumų sąlygoto potrauminio streso sutrikimo išsivystymo tikimybė tokioje specifinėje grupėje, kaip priverstiniai migrantai, karo pabėgėliai ir veteranai, stichinių nelaimių bei smurto aukos svyruoja nuo 58 % iki 82 %. Remiantis Tarptautinės ligų klasifikacijos šiuo metu atnaujinamos versijos (TLK–11) potrauminio streso sutrikimas – tai sutrikimas, kuris išsivysto susidūrus su kraštutinai grėsmingu ar bauginančiu patyrimu ar jų serija. Po jo (-ų) seka pasikartojantis šio įvykio išgyvenimas prisiminimams prasiveržiant į sąmonę vaizdinių, sapnų pavidalu. Nuolatinis traumų įvykių galinčių priminti stimulų ar situacijų vengimas, padidėjęs jautrumas aplinkos stimulams, kurie tęsiasi mažiausiai dvi savaites ir gana ryškiai sutrikdo įprastą asmens funkcionavimą.

- Asmuo išgyveno įvykius, turėjusius didelę įtaką jo paties ar kitų asmenų sveikatai /gyvybei (kariniai veiksmai, kankinimai, terorizmas...)

- Traumavęs įvykis nuolat išgyvenamas pakartotinai: prisiminimai, košmariški sapnai, elgesys ir pojūtis tarsi traumavęs įvykis vėl kartojasi...

- Nuolatinis traumų primenančių stimulų vengimas ir reakcijų išblėsimas (susvetimėjimo jausmas).

Pažymėtina, kad dėl tokios būklės aiškiai kliniškai matomas nenoras ar nesugebėjimas bendrauti, dirbti, kitaip funkcionuoti esminėse gyvenimo srityse.

5 pav. Potrauminio streso sutrikimo simptomai

2018 m. Pasaulio sveikatos organizacija į Tarptautinės ligų klasifikacijos 11-ąją leidimą (TLK-11) įtraukė ir kompleksinio potrauminio streso sutrikimo (KPTSS) diagnozę. KPTSS pasižymi tuo, kad traumos sukeltas stresas reiškiasi tiek potrauminėmis reakcijomis, tokiomis kaip pakartotinis trauminio įvykio išgyvenimas dabartyje, vengimas ir padidėjęs grėsmės jausmas, tiek asmenybės organizacijos sunkumais – emocijų reguliacijos, identiteto ir santykių problemomis (Geležėlytė, 2022).

Siekiant atpažinti klientus, kuriems dėl išgyventos traumos gali būti identifikuotas PTSS, svarbu žinoti, kad šiems asmenims būdingi emocijų reguliavimo sutrikimai (dažna nuotaikų kaita, emocinis stabilumas ir pan.), sąmonės pokyčiai, savęs suvokimo pokyčiai („aukos vaidmuo“, kaltės, gėdos jausmai sąlygojantys žemą savęs vertinimą ir pan.), vertybių pokyčiai (nes išgyventi įvykiai susiję su egzistenciniais aspektais) bei santykių su kitais pokyčiai (sutrikęs socialinis aktyvumas, destruktivūs santykiai artimojoje aplinkoje, socialinė izoliacija ir pan.). Taip pat PTSS sergantiems klientams būdingi miego sutrikimai; padidėjęs dirglumas, galimi pykčio priepuoliai; dėmesio koncentracijos sunkumai; psichogeninė amnezija (neprisimena svarbių traumos aspektų); padidėjęs budrumo, įsitempimo lygis; hipertrofinė išgąščio reakcija. Tipiški požymiai yra įkyrus ir pasikartojantis stresogeninio įvykio išgyvenimas prisiminimuose (angl. *flashback*), sapnuose arba košmaruose, pasireiškiantis, nepaisant nuolat juntamo emocinio „sustingimo“ ir jausmų blankumo, atsiskyrimas nuo kitų žmonių, neįautrumas aplinkos poveikiui, anhedonija bei vengimas traumą primenančių veiksmų ir situacijų. Paprastai kartu būna padidėjęs vegetacinės (autonominės) nervų sistemos sujaudinimas, pasireiškiantis padidėjusiu dirglumu, sustiprėjusiu baimingumu ir nemiga. Kartu su šiais simptomais dažnai būna ir nerimas bei depresija, neretai būna ir suicidinių minčių. Pažymėtina, kad dėl tokios PTSS būklės sutrinka asmens gebėjimas bendrauti, dirbti, kitaip funkcionuoti esminėse gyvenimo srityse.

Teikiant psichosocialinę pagalbą traumą patyrusiems klientams svarbu suprasti, kad esminė visų traumuojančių įvykių (smurto, stichinių nelaimių, karinių veiksmų ir kt.) bruožas – galios atėmimas bei tam tikras aukos atskyrimas nuo kitų žmonių. Todėl ir pagalbos teikimas turi būti paremtas galios sugrąžinimu traumą patyrusiam asmeniui bei naujų saugių santykių užmezgimu. Jokia intervencija, atimanti galią iš

nukentėjusiojo, negali būti veiksminga. Pagalbos traumą patyrusiems asmenims teikimo procese ypatingai svarbios yra pamatinės pasitikėjimo, autonomijos, iniciatyvos, kompetencijos, identiteto ir artumo galios bei kliento įgalinimas (Herman, 2006).

Teikiant pagalbą traumą patyrusiems žmonėms svarbu suprasti vieną esminį aspektą – „tikra bėda prasideda tada, kai trauminiai veiksmai baigiasi“ (Gelbūdienė, Demidenko, 2021). Ne tik pats trauminis įvykis, kaip reiškinys yra svarbus – svarbūs jo pažeidimų mąstai. Dažnai tik potrauminio periodo metu galima realiai įvertinti trauminio įvykio destruktivumo laipsnį, psichosocialinių santykių bei psichinės sveikatos sutrikimų raišką. Būtent todėl šiuolaikiniame kontekste vis aktualesniais tampa psichologinės ir socialinės pagalbos teikimo traumas patyrusiems asmenims klausimai. Tikimės, kad šis leidinys taps naudinga metodine priemone Jūsų nelengvoje, bet prasmingoje profesinėje veikloje.

Planuojant pagalbą traumą patyrusiems asmenims, svarbu žinoti, kad išgijimas vyksta trimis stadijomis (Malkina-Pych, 2004, Herman, 2006):

1. saugumas;
2. prisiminimas ir išgedėjimas;
3. susitaikymas ir grįžimas į kasdienį gyvenimą.

Pagalbos teikimo ir išgijimo procesas vyksta nelengvai. Svyruojantys ir dažnai prieštaringi, trauminiai sindromai sąlygoja gynybinį klientų elgesį, pagalbos vengimą, nepastovumą ir pan. Tačiau sėkmingo kompleksinės psichosocialinės pagalbos teikimo procese siekiama laipsniško persikėlimo nuo neprognozuojamo pavojaus prie patikimo saugumo, nuo disocijuotos traumos prie sąmoningai suvoktų prisiminimų, nuo stigma paženklintos izoliacijos prie atkurto socialinio santykio su visuomene (Gelbūdienė, Demidenko, 2021).

Akivaizdu, kad pirminis pagalbos traumą patyrusiam žmogui žingsnis yra **saugumo užtikrinimas**. Šis leidinys nėra skirtas kliento fizinio saugumo organizavimo klausimams. Psichosocialinės pagalbos specialistai tikrai yra susipažinę su 2011 m. priimtu Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymu (Nr. XI-1425), saugaus apgyvendinimo

krizių centruose ir panašiomis saugumo užtikrinimo priemonėmis. Psichosocialinės pagalbos traumą patyrusiems kontekste akcentuojame saugumą, susijusį su savęs suvokimo, savikontrolės ir saugios aplinkos sukūrimu. Nes trauma atima iš aukos galios jausmą, tikėjimą, jog pats esi savęs (savo kūno, elgesio ir minčių) šeimininkas (Herman, 2006). Todėl pagrindinis antrojo etapo tikslas – padėti klientui **prisiminti trauminius prisiminimus** ir transformuoti juos taip, kad traumą patyręs asmuo pajėgtų integruoti juos į savo gyvenimą. Trauminio įvykio transformacijai naudojami įvairūs skirtingų psichoterapijos kryptių metodai (dalis iš kurių apžvelgiama šiame skyriuje), tačiau esminis visų šių metodų bruožas – „**akistata**“ **su trauma**. Klientai, kuriems būdingas PTSS dažniausiai siekia pamiršti, išstumti trauminius prisiminimus. Specialisto uždavinys – padėti klientui saugioje psichoterapinėje aplinkoje prisiminti, o vėliau ir transformuoti šiuos prisiminimus. Šiam tikslui naudojami (Malkina-Pych, 2004; Herman, 2006) šie metodai:

- ♥ „Istorijos pasakojimo“ metodas;
- ♥ „Liudijimo“ metodas;
- ♥ „Laiško rašymo“;
- ♥ „Išpažinties skaitymo“ ir kt. metodai.

Esminis išvardintų metodų tikslas – padėti klientui kuo detaliau prisiminti, atpasakoti, aprašyti trauminį įvykį ir svarbiausia – matyti save jame, siekiant vėlesnės transformacijos.

Trauminės patirties transformacijos tikslas – saugioje psichoterapinėje aplinkoje padėti klientui įveikti trauminio įvykio siaubą, pergyvenant tą pačią patirtį, bet pasinaudojant ankstesnių konsultacijų metu identifikuotu „antitrauminiu potencialu“. Skirtingose psichoterapijose šis potencialas išryškintas įvairiais būdais. Aptariant kompleksinės psichoterapinės pagalbos traumą patyrusiems žmonėms ypatumus, akcentuotinas visų specialistų mokymų aktualumas. Ne tik psichologai, bet ir socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai, edukatoriai turi žinoti darbo su PTSS metodus, suprasti jų taikymo sąlygas ir veikimo principus.

Analizuojant mokslinę literatūrą traumos tematika (Kobasa, 1982;

Green, 1990; Adsheed, 2005; Malkina-Pych, 2004; Figley, 2014;), kad dažniausiai pagalbai žmonėms patyrusiems traumą naudojami:

- ♥ Psichoedukacija ir racionalioji psichoterapija – kai didinamas kliento suvokimas apie PTSS mechanizmus;
- ♥ Psichinės savireguliacijos metodai – siekiant sumažinti nerimo ir įtampos simptomus (autotreningai, ritmo terapija, relaksacija, aktyvi teigiamų vaizdinių vizualizacija);
- ♥ Kognityvinė psichoterapija, siekiant dezadaptyvių ir iracionalių minčių permąstymo;
- ♥ Humanistinė (orientuota į asmenį) terapija, siekiant transformuoti kliento požiūrį į trauminį įvykį ir prisiimti atsakomybę (ne už patį įvykį, bet už požiūrį į jį – taip suteikiamas situacijos valdymo, kontrolės jausmas);
- ♥ Pozityvioji terapija, geštalt terapija – akcentuojant ne tik problemas, bet ir jų įveikimo būdus, individualų traumos įveikimo potencialą.
- ♥ EMDR ir kitos, į traumas gydymą, nukreiptos psichoterapijos.

Pagalbos teikimo principas yra sugrąžinti nukentėjusiajam galios ir saugumo jausmą. Apibendrinant visus trumpai pristatytus įvairių psichoterapijos krypčių metodus, pažymėtina, kad konkretaus pagalbos būdo pasirinkimas yra kliento ir specialisto sprendimo klausimas. Darbas su traumą patyrusiais klientais gali vykti ir individualiai, ir grupėje, naudojant įvairius psichologinės ir socialinės pagalbos metodus. Tačiau nepriklausomai nuo pasirinktų pagalbos metodų, norėčiau akcentuoti vieną universalų dėsnių – pagalbos traumą patyrusiam procese **svarbiausia yra santykis** (Spinelli, 2007, 2014). Tenka pripažinti, kad mūsų šalyje psichologinė pagalba dažnai dar mistifikuojama. Tarsi naudojami kažkokie magiški metodai, kurie pakeičia klientą ir jo gyvenimą. Be abejonės – psichologai, psichoterapeutai yra ypatingai svarbūs kompleksinės psichosocialinės pagalbos dalyviai. Jų žinios ir gebėjimai yra specifiniai, tačiau socialinio darbuotojo, socialinio pedagogo, edukatoriaus vaidmuo pagalbos teikimo procese taip pat yra vertingas. Svarbu, kad kiekvienas pagalbos teikėjas aiškiai suvoktų savo ir kolegų funkcijas, darbo procesus ir metodus, nesukeliant nei sau nei klientui nepagrįstų lūkesčių. Svarbiausia, kad kiekvienas specialistas gebėtų

užmegzti teigiamą, konstruktyvų, įgalinantį santykį su traumą patyrusiu klientu. Santykis yra esminė sąlyga, padedanti išgydyti psichinius sutrikimus ir grąžinti socialinį funkcionavimą (Spinelli, 2007, 2014).

GEDĖJIMO DĖL TRAUMOS SUKELTOS PRARASTIES IR SUSITAIKIMO STADIJA

Dirbant su traumą patyrusiais klientais svarbu žinoti, kad *trauma neišvengiamai atneša prarastį*. Sužaloti fiziškai (fizinis, seksualinis smurtas) praranda kūno vientisumo jausmą. O tie, klientai, kuriems pavyksta fiziškai nenukentėti, vis viena praranda vidines psichosocialines savojo „aš“ susietumo su kitais žmonėmis struktūras. Bet kokio pobūdžio trauma sąlygoja skausmingai išgyvenamą emocinį vakuumą, praradimo ir tuštumos jausmus. Tai sąlygoja dar vieno psichosocialinės pagalbos etapo – konstruktyvaus gedėjimo skatinimo būtinumą.

Pasak Herman (2006) panirimas į gedulą yra reikalingiausia, bet sykiu ir labiausiai gąsdinanti psichosocialinės pagalbos traumą patyrusiems klientams stadija. Pažymėtina, kad nors gedėjimas yra natūralus bet kokios netekties etapas (o mes jau išsiaiškiname, kad trauma susijusi su praradimais ir netektimi), tačiau klientai dažnai priešinasi jam. Klientų pasipriešinimą sąlygoja ne tik baimė, bet ir iracionalios mintys, nuostatos. Kai kuriems klientams gedėti reiškia tarsi pripažinti, kad tai kas įvyko nugalėjo jį. Tad labai svarbu padėti klientui suvokti gedėjimą kaip drąsos ir išmintingo pasipriešinimo, o ne pažeminimo aktą. Tik išgedėdamas viską, ką prarado dėl traumos, klientas atranda nesunaikinamą savo vidinį potencialą.

Kai trauma turi socio-biologinį priežastingumą, svarbiu gedėjimo etapo uždaviniu tampa tikslinga pagalba klientui susitaikant su tuo, kad atsilyginimas, keršto siekimas nepadeda išgijimui. Atlygio fantazijos dar labiau susieja klientą su smurtautoju. Anot Herman (2006) svarbu padėti klientui suprasti, kad ne atlygis, o gedulas padeda klientui išvystyti abstraktesnę, visuomeniškesnę, su egzistencinėmis vertybėmis susietą skriaudos atitaisymo procesą.

Gedėjimas gali gąsdinti klientą dėl belaikiškumo savybės. Traumos istorijos atkūrimas reikalauja pasinerti į praeityje sustingusį laiką, kartais atrodo, kad šis gedulas tęsis amžinai. Tačiau po daugelio kartojimų

ateina akimirka, kai traumos istorijos pasakojimas nebežadina tokių intensyvių jausmų. Sielvartas praranda savo intensyvias spalvas (Herman, 2006). Traumavęs įvykis tampa prisiminimu, skaudžiu, giliu., bet prisiminimu, nesąlygojančiu dabarties. Klientas pradeda suvokti, kad trauma yra tik dalis jo gyvenimo, o ne visas gyvenimas. Trauma nebetampa svarbiausia, žmogaus dėmesys vis labiau nukrypsta į kasdienes dalykus.

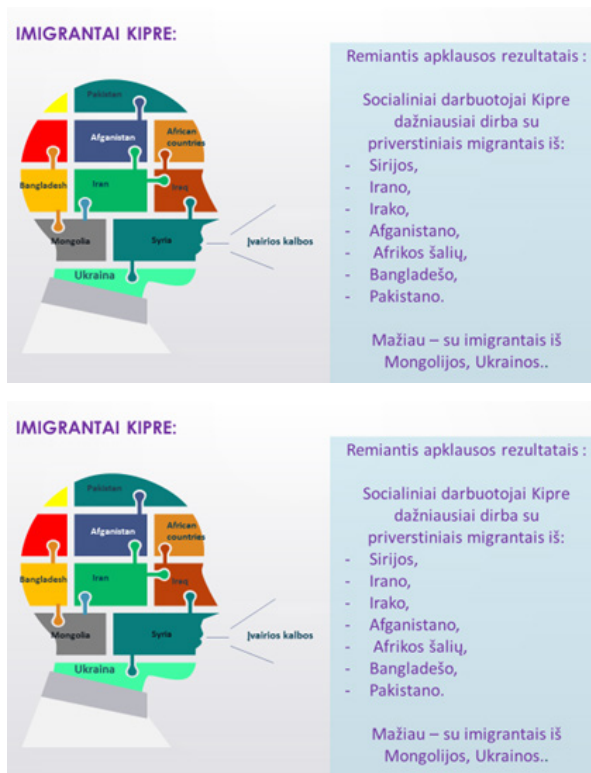
Kai klientas, dėka psichosocialinės pagalbos, *susitaiko su savo traumine patirtimi*, naujai atranda save, sukuria traumos sunaikintus santykius su aplinka ir išmoksta prasmingai būti dabartyje bei siekti ateities tikslų – kalbame apie sėkmingą pagalbos procesą.

3 MODULIS:
PRAKTIŠĖS
METODŲ TAIKYMO
REKOMENDACIJOS

TARPTAUTINIO (KIPRO IT LIETUVOS) SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ DARBO SU PRIVERSTINIAIS MIGRANTAIS METODŲ TAIKYMO PATIRTIES TYRIMO PRISTATYMAS

Projekto SUSTIPRINTI SOCIALINIAI DARBUOTOJAI (toliau – SSD; angl. ESW) metu buvo atliktas tarptautinis Lietuvos ir Kipro socialinių darbuotojų darbo su priverstiniais migrantais metodų taikymo patirties tyrimas. Leidinyje trumpai pristatomi tam tikri tyrimo rezultatai, vienas iš kurių yra Kipro ir Lietuvos socialinių darbuotojų klientų – priverstinių migrantų portreto identifikavimas (žr. 6-ąjį paveikslą).

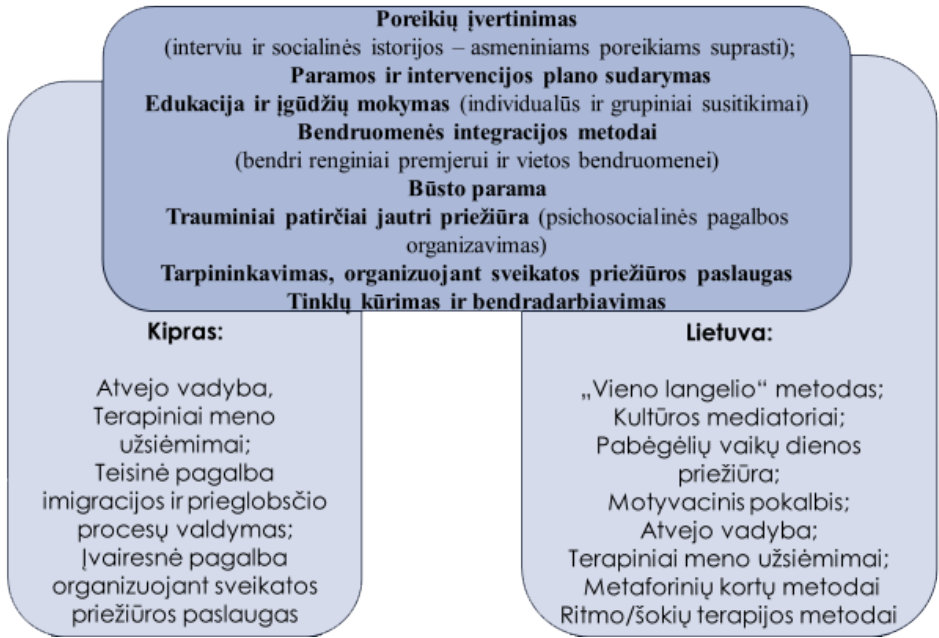

6 pav. Priverstiniai migrantai su kuriais dirba Lietuvos ir Kipro socialiniai darbuotojai

Tyrimo metu, taip pat buvo analizuojama Lietuvos ir Kipro socialinių darbuotojų nuomonė apie priverstinių migrantų kultūrinę ir psichosocialinę charakteristiką. Šioje dimensijoje ypatingų skirtumų neidentifikuota, abiejų šalių specialistai pažymėjo, kad jų klientai – priverstiniai migrantai:

- ♥ yra įvairių kultūrų atstovai, todėl pagalbos teikėjai turi būti kultūriškai jautrūs ir kompetentingi. Pažymėtina, kad Lietuvoje rusakalbių priverstinių migrantų yra daugiau, tad kalbos barjero problema yra mažesnė nei Kipre;
- ♥ dauguma priverstinių migrantų turi trauminę patirtį ir to sąlygotas psichikos sveikatos problemas, dažniausia iš kurių – potrauminio streso sutrikimas (PTSD);
- ♥ priverstiniai migrantai susiduria su iššūkiais, susijusiais su kultūrine adaptacija, prisitaikymu prie naujų kultūrinių normų ir visuomenės lūkesčių priimančiojoje šalyje;
- ♥ priverstinių migrantų amžiaus grupės gali būti įvairios, dirbama su vaikais, šeimomis ir pagyvenusiais asmenimis, kurių kiekvienas turi specifinių poreikių ir pažeidžiamumo;
- ♥ kultūriniai veiksniai turi įtakos priverstinių migrantų bendravimo stiliams, traumos įveikimo mechanizmams ir kreipimosi pagalbos elgesiui. Skirtingai nuo Kipro, Lietuvoje išryškėjo vienos tautos atstovų – ukrainiečių karo pabėgėlių grupė. Ukrainiečių kultūra Lietuvai istoriškai artimesnė nei arabų kultūros, todėl jų bendravimo stiliai ir traumų įveikimų būdai yra kultūriškai artimi;
- ♥ dauguma priverstinių migrantų prarado socialinį tinklą ir santykius su artimaisiais, nes buvo priversti bėgti iš savo kilmės šalies;
- ♥ asmeninės istorijos – ir Lietuvos, ir Kipro socialiniai darbuotojai pastebi, kad individualus požiūris į darbą su pabėgėliais yra labai svarbus.

Identifikavus tyrimo dalyvių – priverstinių migrantų portretus, išanalizavus Kipro ir Lietuvos socialinių darbuotojų nuomonę apie priverstinių migrantų psichosocialinės charakteristikos aspektus, tyrime buvo skirtas dėmesys darbo metodams, kurie dažniausiai naudojami praktikoje, teikiant pagalbą priverstiniai migrantams.

7 pav. Socialinių darbuotojų naudojami metodai, dirbant su priverstiniais migrantais

Tyrimo metu, naudojant „**pasaulio kavinių**“ (angl. *world cafe*) metodą buvo analizuojama kokių darbo metodų trūksta Lietuvos ir Kipro socialiniams darbuotojams, teikiant pagalbą priverstiniais migrantams. Išryškėjo, kad didžiausias poreikis metodų nukreiptų į tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymą bei į socialinių darbuotojų psichologinio atsparumo stiprinimą. Atsižvelgiant į tai, mokymų metu, naudojant patirtinio ugdymo metodus, buvo naudojami įvairūs tarpkultūrinio bendravimo kompetencijų ugdymo bei psichologinio atsparumo stiprinimo metodai, dalis iš kurių pristatoma leidinyje.

Siekiant sėkmingos kitataučių integracijos būtina ugdyti tarpkultūrinio bendravimo gebėjimus, vystyti daugiakultūriškumo ir atvykstančių kitataučių, ir priimančios visuomenės atstovų kompetencijas. Šiam tikslui rekomenduojami įvairūs patirtinio mokymo(si) metodai, žemiau pristatomi keli iš jų – „Mano lagaminas“, „Kultūriniai marškiniai“. Mokymų metu, taikant šį metodą, dalyviai įgyja naują tarpkultūrinės komuni-

kacijos patirtį, giliau suvokia savo nuostatas, lavina daugiakultūriškumo kompetencijas.

METODO „MANO LAGAMINAS“ PRISTATYMAS

Pristatomas metodas rekomenduojamas tarpkultūrinio bendravimo įgūdžių ugdymui, migracijos suvokimo didinimui bei stereotipų imigrantų atžvilgiu mažinimui. Metodą rekomenduojama taikyti darbui su grupe.

Eigos aprašymas – dalyvių prašoma pasidalinti komandomis, jiems įteikiamas lagaminas (pvz. ant A3 formato lapo nupieštas didelis lagaminas) ir spalvoti lipnūs lapeliai. Dalyvių prašome pasitarti komandoje ir nuspręsti kokius bruožus, gebėjimus, jausmus reikėtų pasiimti į tolimą šalį (pvz. jei taptų emigrantu, pabėgėliu). Bruožai surašomi ant lapelių ir klijuojami ant „lagamino“. Vėliau komandos prašoma pristatyti savo lagaminą ir pakomentuoti kodėl pasirinko būtent šiuos bruožus.

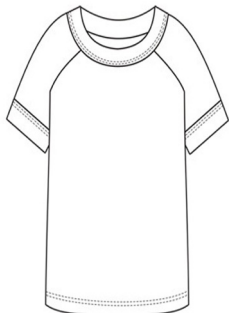
Komandų dydis: nuo 3 iki 6 žmonių. Komandų skaičius gali būti įvairus.

Trukmė. 20–60 min.

Reikalingos specialios priemonės: didelis nupieštas lagaminas, lipnūs lapeliai, rašymo/piešimo priemonės.

7 pav. Mano lagaminas

METODO „KULTŪROS MARŠKINĖLIAI“ PRISTATYMAS

Metodas skirtas gilesniam savo „gimtosios“ kultūros ir kitų „svetimų“ kultūrų pažinimui, etninių ir kultūrinių stereotipų mažinimui. Projekto metu „Kultūros marškinėlių“ metodas buvo naudojamas tarpkultūrinėje grupėje, kai grupės nariai buvo suskirstyti į pogrupius, pagal atstovaujamas kultūras ir buvo prašomi atlikti užduotį pogrupyje bei pristatyti jį grupei, siekiant platesnės diskusijos.

9 pav. Kultūros marškinėliai (Bartkevičienė, Bubnys, 2012, p. 80-81).

Eigos aprašymas – paimame du lapus ir juose nupiešiame pateiktų marškinėlių kontūrus. Šiuose marškinėlių kontūruose nupieškite piešinius, simbolius, užrašus ar jų derinį, kurie atspindėtų jus kaip tam tikros kultūros atstovus. Marškinėlių priekyje pateikite esminius jūsų kultūrą atspindinčius dalykus, apie kuriuos žino kiti žmonės.

Galima padalyti marškinėlių kontūrus į keturias lygias dalis ir juose vaizduoti:

- ◆ Pagrindines kultūros vertybes ar normas;
- ◆ Taisykles ar etiketo ypatybes;
- ◆ Papročius (ritualai, simboliai);
- ◆ Elgsenos ir bendravimo ypatybes.

Marškinėlių nugaroje pavaizduokite tai, kas iš karto nepastebima jūsų kultūroje arba tai, ko kiti žmonės nežino ar jūs vengiate rodyti aplinkiniams.

Pristatykite save kaip tam tikros kultūros atstovą, apibūdindami savo puošybos elementus.

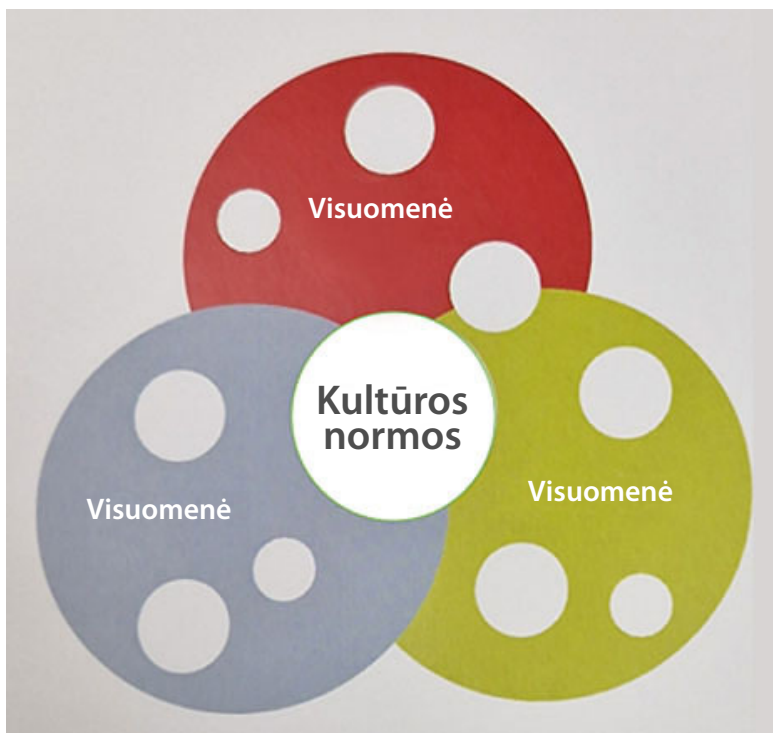
Aptarimas: Kaip sekėsi piešti? Kurį elementą buvo sunkiau piešti? Kodėl? Kuriuos jūsų kultūros bruožus atspindi konkretus piešinys? Diskusija grupėje.

„MINDSPRING“ METODOLOGIJOS PRISTATYMAS

„MindSpring“ yra grupinės psichosocialinės pagalbos programa, skirta pabėgėliams, priverstiniamis migrantams ir etninių mažumų kilmės žmonėms. „MindSpring“ siekia ugdyti priverstinių migrantų **sąmoningumą** apie migracijos ir integracijos sąlygotus iššūkius, įgalinant juos padėti sau ir bendruomenei taip užkertant kelią psichologinių ir socialinių problemų vystymuisi. „MindSpring“ grupę sudaro 8–10 pabėgėlių, priverstinių migrantų arba etninių mažumų kilmės dalyvių. „MindSpring“ turinys išdėstytas programoje (*MindSpring for and with parents from refugee backgrounds*, 2021), kurio temos yra susijusios su gyvenimu imigracijoje, pavyzdžiui: tapatybė ir tapatybės pokyčiai, tarpkultūrinė **komunikacija** ir naujos priimančios visuomenės normos, socialinė kontrolė, lytis ir teisės, vienatvė ir bendruomenė, priverstinių migrantų stresas ir traumos. „MindSpring“ grupės dalyviai susitinka 9–10 kartų per 2 mėnesius. Kiekvienas susitikimas turi tam tikrą temą, kuri aprašyta programoje. Susitikimams vadovauja „MindSpring“ treneris, turintis panašų išsilavinimą ir kalbantis ta pačia kalba kaip ir grupės dalyviai. Susitikimai vyksta dalyvių gimtąja kalba ir yra pagrįsti „peer-to-peer“ metodu – kai panašios patirties ir tos pačios kultūros priverstiniai migrantai dalijasi patirtimi, diskutuoja, ieško išgyvenamų sunkumų sprendimų. Specialiai „MindSpring“ metodologijos apmokytam treneriui padeda konsultantas, kuris yra profesionalas (psichologas, socialinis darbuotojas, mokytojas). „MindSpring“ skirtas tiek naujai atvykusiems pabėgėliams ir priverstiniamis migrantams, tiek jau keletą metų priimančioje visuomenėje gyvenantiems tiems etninių mažumų kilmės migrantams. Programoje kiekvienai temai skirtas teorinis įvadas bei praktiniai pratimai grupėje. Leidinyje pateiktas vienas iš grupinių „MindSpring“ pratimų, skirtų kultūrų įvairovės suvokimui ir tarpkultūrinės komunikacijos skatinimui.

Eigos aprašymas – dalyvių prašoma įsivaizduoti, kad 10 paveiksle pavaizduoti apskritimai reprezentuoja trijų skirtingų visuomenių kultūras. Vidurinis mažiausias skritulys reprezentuoja tas visuomenių normas, kurios yra bendros – t. y. būdingos visų trijų visuomenių kultūroms. Dalyviams grupėje siūloma paanalizuoti kiekvieną kultūrą, jų normas (ar jos **būdingos visai visuomenei, ar tam**

tikroms bendruomenėms). Diskusijos metu dalyviai identifikuoja visuomenių normas. Vėliau grupės prašoma pristatyti identifikuotas normas ir pakomentuoti kodėl pasirinko būtent šias normas trims visuomenėms.

10 pav. Visuomenės ir kultūros normos
(*MindSpring for and with parents from refugee backgrounds*, 2021)

Trukmė: 20–40 min. Reikalingos specialios reikalingos priemonės: didelis lapas ir spalvotos rašymo priemonės, lipnūs lapeliai, rašymo/ piešimo priemonės.

Pažymėtina, kad „MindSpring“ yra grupinės psichosocialinės pagalbos programa sėkmingai naudojama Danijoje, Suomijoje ir kitose Skandinavijos šalyse. Programos naudingumas patvirtintas moksliniais tyrimais (Hansen, Carlsson, Glahder Lindberg, Jensen, Sonne, 2018; Husby, Carlsson, J., Scotte Jensen, A.M, Glahder Lindberg, & Sonne, 2020) ir

Jungtinių Tautų vyriausiasis pabėgėlių komisaras (angl. *United Nations High Commissioner for Refugees*) pripažino „MindSpring“ kaip gerąją pabėgėlių, priverstinių migrantų įgalinimo, psichosocialinės pagalbos ir integracijos skatinimo patirtį.

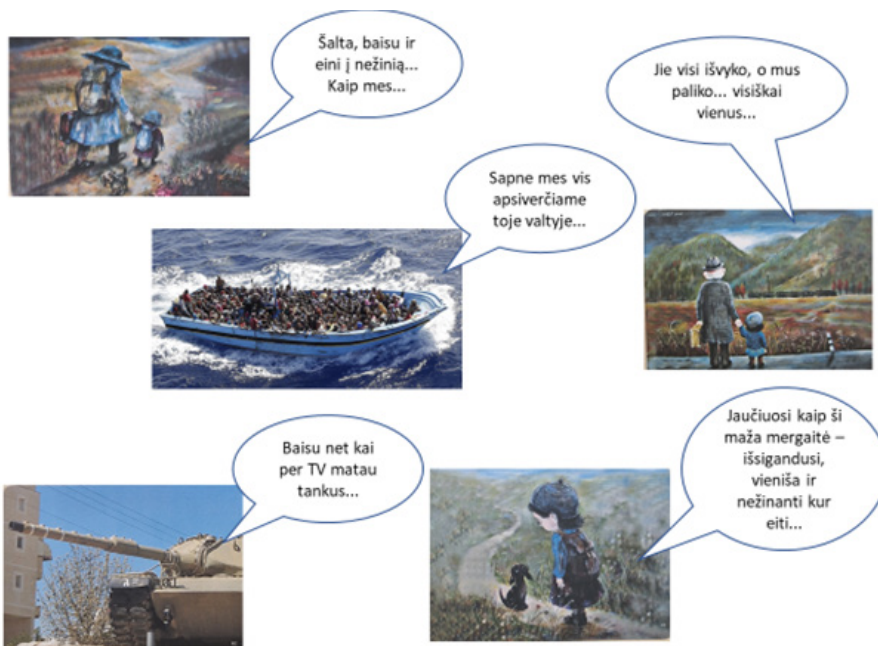
METODO „METAFORINĖS ASOCIATYVINĖS KORTOS“ PRISTATYMAS

„Metaforinės asociatyvinės kortos“ - efektyvus metodas, kuris vaizdinių pagalba padeda atskleisti emocijas, užgniaužtus jausmus, išsilaisvinti nuo praeities šėšėlių, sužadinti intuiciją bei pagilinti žinias apie save ir kitus. Metaforinės asociatyvinės kortos dažnai naudojamos darbe su socialiai pažeidžiamomis grupėmis, ypačingai tais atvejais, kai klientai sunkiai savarankiškai formuluoja problemą ar geba išreikšti savo jausmus. Šis metodas efektyviai naudojamas ir darbe su priverstiniais migrantais, siekiant lengviau įveikti kalbos barjerą, neigiamas nuostatas, baimes ir pan. Metaforinių asociatyvinių kortų dėka sukuriama pasitikėjimo atmosfera, įveikianti vidinį pasipriešinimą ir minimizuojanti konsultacijai trukdančius apsauginius psichikos bei kultūros barjerus.

Dažniausiai metaforinių asociatyviųjų kortų rinkinius sudaro: kortelės su paveikslėliais, istorijomis, veidais, archetipais ar abstrakcijomis ir žodžiais, ženklais ir simboliais, suteikiančiais papildomų įžvalgų ar ieškomų resursų.

Pagrindinės metodo sąvokos: *METAFORINĖS* – vaizdingas perkeltinės reikšmės pasakymas, paslėptas palyginimas, pagrįstas faktiškai nesusijusių, bet panašių savybių turinčių daiktų, reiškinių gretinimu, tapatinimu. *ASOCIATYVINĖS* – ryšys tarp reiškinių, kai vieną jų aktualizavus (suvokus, įsivaizdavus, įsisažmoninus), iškyla ir kitas. *PROJEKČINĖS* – žmogaus jausmų, nuostatų, troškimų nesąmoningas perkėlimas į išorinį pasaulį. *KORTELĖS* – atviruko dydžio vaizdinys su žodine reikšme ar be jos.

Dirbti su Metaforinėmis asociatyvinėmis kortomis gali ne tik psichologai ar psichoterapeutai, bet ir socialiniai darbuotojai, mokytojai, personalo specialistai, lektoriai ir kt.

11 pav. Metaforinės asociatyvinės kortos darbe su priverstiniais migrantais

Leidinyje išsamiau pristatomas vienas iš metaforinio asociatyviųjų kortų metodas (Whitmore, Kauffman, David, 2013) *GROW modelio metaforinės kortos*. Kortos apima kelias esmines sritis: 1) Tikslą (angl. *Grow Goals*); 2) Realybę (angl. *Grow Reality*); 3) Kliūtis (angl. *Grow Obstacles*); 4) Galimybes (angl. *Grow Opportunities*) ir 5) Žingsnius (angl. *Grow Way Forward*).

Eigos aprašymas – dalyvių prašoma pagalvoti apie sudėtingą tarpkultūrinio bendravimo problemą, kurią tenka šiuo metu spręsti ir pasirinkti po vieną, aukščiau išvardintas sritis atspindinčią kortą, atsakyti į klausimus:

TIKSLAS:

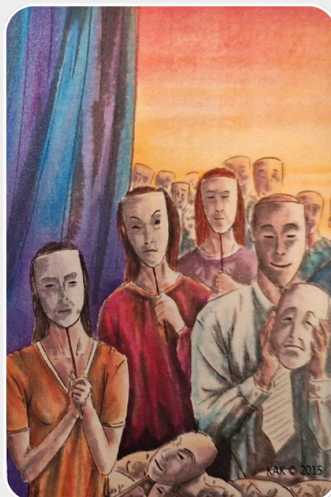
- ♥ Kas pavaizduota paveikslėlyje?
- ♥ Kokia tai metafora? Ką ji Jums reiškia?
- ♥ Kaip tai galima susieti su keliu į jūsų tikslą (t.y. į tarpkultūrinio bendravimo konfliktinės situacijos sprendimą)?
- ♥ Koks ryšys tarp paveikslėlio ir žodžio bei tarp paveikslėlio ir analizuojamos situacijos?

Dalyviai išsirenka ir analizuoja kitą kortą:

REALYBĖ:

- ♥ Kas pavaizduota paveikslėlyje?
- ♥ Kokia tai metafora? Ką ji Jums reiškia?
- ♥ Kaip tai galima suprasti realybę analizuojamos situacijos ir jos išsprendimo (t. y. prieš tai aptarto tikslo) atžvilgiu?
- ♥ Koks ryšys tarp paveikslėlio ir žodžio bei tarp paveikslėlio ir analizuojamos situacijos?

Dalyviai išsirenka ir analizuoja kitą kortą:

KLIŪTYS:

- ♥ Kas pavaizduota paveikslėlyje?
- ♥ Kokia tai metafora? Ką ji Jums reiškia?
- ♥ Kaip tai galima susieti su galimomis kliūtimis kelyje į tikslą (t. y. į tarpkultūrinio bendravimo konfliktinės situacijos sprendimą)?
- ♥ Koks ryšys tarp paveikslėlio ir žodžio bei tarp paveikslėlio ir analizuojamos situacijos?

Dalyviai išsirenka ir analizuoja kitą kortą:

GALIMYBĖS:

- ♥ Kas pavaizduota paveikslėlyje?
- ♥ Kokia tai metafora? Ką ji Jums reiškia?
- ♥ Kaip tai galima sieti su analizuojama situacija ir su jos išsprendimo tikslu? Koks ryšys tarp paveikslėlio ir žodžių?
- ♥ Šiame etape galimos transformacijos (tikslų patikslinimas, pakeitimas ar net atsisakymas jo).

Dalyviai išsirenka ir analizuoja paskutinę kortą:

ŽINGSNIAI:

- ♥ Kas pavaizduota paveikslėlyje?
- ♥ Kokia tai metafora? Ką ji Jums reiškia?
- ♥ Kokius žingsnius galima atlikti siekiant šio tikslo? (t. y. į tarpkultūrinio bendravimo konfliktinės situacijos sprendimo)?
- ♥ Koks ryšys tarp paveikslėlio ir žodžio bei tarp paveikslėlio ir analizuojamos situacijos?

Kai dalyviai nuoširdžiai atsako į šiuos klausimus, jie tarsi atranda naują informaciją apie analizuojamą situaciją ir sukuria tam tikrą pokyčių potencialą. Tada tampa įmanoma sukurti tam tikras strategijas, kurios leidžia įveikti kliūtis. Kai dalyviai atranda strategijas (šiuo atveju – kaip išspręsti tam tikrą tarpkultūrinio bendravimo konfliktą) kurios greičiausiai veiks, jie gali numatyti strategijos įgyvendinimo žingsnius (veiksma po veiksmo). Dalyviai grupėje gali padiskutuoti apie tai, kurios strategijos yra ilgalaikės, kurios trumpalaikės. Ką būtų galima pasiekti be papildomų priemonių (pvz. vertėjai, kiti žmogiškieji ar finansiniai ištekliai), o ką įgyvendinti neįmanoma be pagalbos.

ALTERNATYVIOS KOMUNIKACIJOS METODAI

Alternatyvios komunikacijos metodai išsivystė iš pirminio poreikio komunuoti su žmonėmis, turinčiais kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų. Taip 1980 m. Amerikos Kalbėjimo-Kalbos-Klausymosi Asociacija (angl. *American Speech-Language-Hearing Association*) priėmė terminą „augmentatyvus ir alternatyvus bendravimas“ (angl. *augmentative and alternative communication/ AAC*) ir pradėjo vystyti alternatyvios komunikacijos metodus.

Kasdieniam gyvenime mes naudojame daugybę komunikacijos priemonių bei įrankių:

12 pav. Bendravimo įrankiai

Analizuojant skirtingus bendravimo įrankius, jų pritaikymo galimybes – vystomi alternatyvios komunikacijos metodai. Žinomiausi iš jų: „PECS“ (*Picture Exchange Communication System*), „*Let’s communicate with pictures*“, „*Bliss symbol system*“ yra skirti žmonėms su negalia, kalbos sutrikimus turintiems asmenims. Tačiau komunikacijos sunkumus, „kalbos barjero“ problemas tenka spręsti ne tik negalių turintiems asmenims, bet priverstiniais migrantams nemokantiems priimančios šalies valstybinės kalbos ir kalbantiems tik savo gimtąja kalba. Tokiose situacijose socialiniams darbuotojams rekomenduojama naudotis vertėjo paslaugomis. Tačiau vertėjo paslaugos ne visada yra prieina-

mos (ypatingai kai priverstinis migrantas atvyksta iš egzotinės, mažai pažįstamos šalies ir kalba tik savo gimtąją kalba). Esant tokiai situacijai rekomenduojamas *priverstinių migrantų alternatyvios komunikacijos kortelių metodas* (13 pav.)

13 pav. Priverstinių migrantų alternatyvios komunikacijos kortelių metodas

Tai alternatyvus bendravimo būdas, kuris padeda priverstiniam migrantams išreikšti savo esminius poreikius, jausmus ir mintis paprastų paveikslėlių pagalba.

Projekto metu priverstinių migrantų alternatyvios komunikacijos kortelių metodas buvo apčiuojamas ir išbandytas socialiniame darbe su priverstiniais migrantais praktikoje (tiek Kipro, tiek Lietuvos migrantų centruose). Specialistai pažymi, kad šis metodas yra lengvai integruo-

jamais į socialinio darbo su priverstiniais migrantais praktiką, yra paprastas ir gali padėti priverstiniais migrantams išreikšti savo esminius poreikius.

Tarpkultūrinė komunikacija yra sudėtingas, o svarbiausia – abipusis procesas. Priverstiniai migrantai jau tapo mūsų priimančiosios visuomenės, gyvenamojo rajono bendruomenės, darbo, ugdymo, sveikatos priežiūros ar socialinių įstaigų bendruomenių nariais. Vis dažniau priverstiniai migrantai traktuojami kaip viena iš socialinių paslaugų gavėjų tikslinių grupių. Tad ir mes – priimančiosios visuomenės nariai, socialinio darbo ir kitos tikslinės pagalbos priverstiniais migrantams teikėjai – turime būti pasiruošę priimti naujus narius. Leidinio autorės ir projekto partneriai nuoširdžiai tikisi, kad pateikta teorinės medžiagos analizė ir rekomenduojama praktinė veikla padės tiek Lietuvos, tiek Kipro specialistams vystyti kultūriškai jautrios ir kompetentingos pagalbos priverstiniais migrantams teikimą.

UŽRAŠAMS

LITERATŪRA

Adshead, G. (2005). Treatment of victims of trauma. *Advances in Psychiatric Treatment*, 1, 161-199.

Barnes, M. (2005). *Social Exclusion in Great Britain: An Empirical Investigation and Comparison with the EU*. Routledge

Baršauskienė, V., Janulevičiūtė -Ivaškevičienė, B. (2007). *Komunikacija*. Technologija

Bartkevičienė, A., Bubnys, R. (2012). *Socialinis darbas su prieglobstį gavusiais užsieniečiais: metodinė priemonė*. Šiaulių kolegija.

Bereznaja, V. (2006). *Etniniai stereotipai ir jų įtaka asmens vertinimams*. Baigiamasis darbas. VDU.

Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.

Dutton, E. (2012). *Culture Shock and Multiculturalism: Reclaiming a Useful Model from the Religious Realm*. Cambridge Scholars Publishing.

Deardorff, D. K. (2006). The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States. *Journal of Studies in International Education*, 10 (3), 241-266.

Deardorff, D. K. (2015). A 21st Century Imperative: integrating intercultural competence in Tuning. *Tuning Journal for Higher Education*, 3(1), 137-147. [https://doi.org/10.18543/tjhe-3\(1\)-2015pp137-147](https://doi.org/10.18543/tjhe-3(1)-2015pp137-147)

Demidenko, V. (2019). *Priverstinių migrantų integracijos visuomenėje edukaciniai veiksniai* [daktaro disertacija, Kauno technologijos universitetas]. Technologija.

Demidenko, V., Kondratavičiene, V. (2022). Preparing future social workers (students) to work with forced migrants, using experiential education methods. In *EDULEARN22: Proceedings 14th International Conference on Education and New Learning Technologies*, 4-6 July 2022, Palma, Spain (pp. 4965-4969).

Dermot A.R., Benson, C., Dooley, B.A. (2008) Psychological Distress and the Asylum Process: A Longitudinal Study of Forced Migrants in Ireland. *The Journal of Nervous and Mental Disease*. 196 (1), 37-45.

Esser, H. (2000) Integration and Ethnic Stratification. In *Towards Emerging Ethnic Classes in Europe?* (pp. 49-84). Freudenberg Stiftung.

Fazel, M., Wheeler, J., Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review. *The Lancet*, 365(9467), 1309-1314.

Fernández, O. (2014). Training or social exclusion: competences for the social inclusion of groups at risk. *Social and Behavioral Sciences*, 132, 154 – 159.

Figley, C.R. (2014). *Trauma and its wake*. Routledge.

Gelbūdienė, E., Demidenko, V. (2019). *Psichosocialinė pagalba smurtą ir kitas traumas patyrusiems asmenims*. Spaudvita.

Geleželytė, O. (2022) Kompleksinis potrauminis stresas. Samprata ir psichotraumatologinis įvertinimas. Vilniaus universiteto leidykla. https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/GelezelyteO.2022_kompleksinis_potrauminis_stresas.pdf

Gojer, J., Ellis, A. (2014). Post-traumatic Stress Disorder and the Refugee Determination Process in Canada: starting the discourse. *New issues in refugee research*, 207. UNHCR, <https://www.unhcr.org/media/post-traumatic-stress-disorder-and-refugee-determination-process-canada-starting-discourse-dr>

Green, B. L. (1990). Defining Trauma: terminology and generic stressor dimensions. *Journal of applied social psychology*, 20(20), 1632-1642.

Gross, C. S., & Killikelly, C. (2019). Sociosomatics in the context of migration. In A. Maercker, E. Heim, & L. J. Kirmayer (Eds.), *Cultural clinical psychology and PTSD* (pp. 41–54). Hogrefe.

Gurova, T., Godvadas, P. (2015). Patyriminio ugdymo metodo veiksmingumas dirbant su socialiai pažeidžiamais jaunais žmonėmis. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 15(1), 97-118.

Gurung, Y. B. (2011). Migration from Rural Nepal: a social exclusion framework. *Himalaya, the Journal of the Association for Nepal and Himalayan Studies*, 31(1), 12, 37-51.

Hammer, M. R., Bennett, M. J., & Wiseman, R. (2003). Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(4), 421-443.

Hansen, S. R., Carlsson, J., Glahder Lindberg, L., Jensen, A. M., Sonne, Ch. (2018). Mind-Spring – a mixed-method study of a group intervention for newly arrived refugees. Competence Centre for Transcultural Psychiatry (CTP), Mental Health Centre Ballerup.

<https://integration.drc.ngo/media/tcmcbddk/resultater-af-pilotunders%C3%B8ge-lse-ctp-januar-2018.pdf>

Herman, J. L.(2006). *Trauma ir išgijimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro*. Vaga.

Hernandez, D. J., Cervantes, W. D. (2011). *Children in Immigrant Families: Ensuring Opportunity for Every Child in America*. Report from the Foundation for Child Development. <http://fcdus.org/sites/default/files/First%20Focus%20%20Children%20in%20Immigrant%20Families.pdf>

Hinton, D. E., & Bui, E. (2019). Variability of PTSD and trauma-related disorders across cultures: A study of Cambodians. In A. Maercker, E. Heim, & L. J. Kirmayer (Eds.), *Cultural clinical psychology and PTSD* (pp. 23–39). Hogrefe.

Husby, S. R., Carlsson, J., Scotte Jensen, A. M, Glahder Lindberg, L., & Sonne, C. (2020). Prevention of trauma-related mental health problems among refugees: A mixed-methods evaluation of the MindSpring group programme in Denmark. *Journal of community psychology*, 48(3), 1028–1039. <https://doi.org/10.1002/jcop.22323>

Janoff-Bulman, R. (2002). *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma*. Free Press.

Kahan-Strawczynski, P., Levi, D., Konstantinov, V. (2010). *Immigrant youth in Israel - The current situation*: Research report. Institute conducted a seminar on immigrant youth.

Kirmayer, L. J., & Gómez-Carrillo, A. (2019). Culturally responsive clinical psychology and psychiatry: An ecosocial approach. In A. Maercker, E. Heim, & L. J. Kirmayer (Eds.), *Cultural clinical psychology and PTSD* (pp. 3–21). Hogrefe.

Kirmayer, L. J., Weinfeld, M., Burgos, G., du Fort, G. G., Lasry, J. C., & Young, A. (2007). Use of health care services for psychological distress by immigrants in an urban multicultural milieu. *Canadian journal of psychiatry. Revue Canadienne de Psychiatrie*, 52(5), 295–304. <https://doi.org/10.1177/070674370705200504>

Kobasa, S.C. (1982) The Hardy Personality: Toward a Social Psychology of Stress and Health. In G.S Sanders and J. Suls (Eds.). *Social Psychology of Health and Illness*, (pp.1-30). Psychology Press.

Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs.

Konstantinov, V. V., Zelev, M. V. (2007). The Problem of Migrant Integration into the Receiving Society in Post-Industrial Countries and in Russian Federation. *Journal Polis/ Political Studies*, 6, 64-70.

Korem, A., Horenczyk, G. (2015). Perceptions of social strategies in intercultural relations: the case of Ethiopian immigrants in Israel. *International Journal of intercultural relations*, 49, 13-24.

Kultūra. (2024). Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/straipsnis/kultura-2/>

Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties. Suvestinė redakcija nuo 2024-07-01 iki 2024-12-31., 2004 m. balandžio 29 d. Nr. IX-2206. (2004). <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.232378/asr>

Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1951 m. Konvencijos dėl pabėgėlių statuso bei 1967 m. Protokolo dėl pabėgėlių statuso ratifikavimo, 1997 sausio 21 d. Nr. VIII-85. (1997). <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/4a573010725411ecb2fe9975f8a9e52e>

Macchiavello, M. (2003). Forced migrants as an under-utilized asset: refugee skills, livelihoods and achievements in Kampala. *New issues in refugee research*, 95, 3-46. <https://www.unhcr.org/media/forced-migrants-under-utilized-asset-refugee-skills-livelihoods-and-achievements-kampala>

Maercker, A., Heim, E., & Kirmayer, L. J. (Eds.). (2019). *Cultural clinical psychology and PTSD*. Hogrefe.

Major, J., Wilkinson, J., Langat, K., Santoro, N. (2013). Sudanese young people of refugee background in rural and regional Australia: Social capital and education success. *Australian and International Journal of Rural Education*, 23(3), 95.

Mauro, di M., Sandu, B., Pacevičius, J. (2023). *Building intercultural competences: A handbook for Regions and stakeholders*. Assembly of European Regions (AER). *MindSpring for and with parents from refugee backgrounds*. (2021). Danish Refugee Council, Published by MindSpring Center.

Montgomery, E., Foldspang, A. (2008). Discrimination, mental problems and social adaptation in young refugees. *European Journal of Public Health*, 18(2), 156-161.

Murphy, D., Ndegwa, D., Kanani, A., Rojas-Jaimes, C., Webster, A. (2002). Mental health of refugees in inner-London. *The Psychiatrist*, 26, 222-224.

Noh, S, Kaspar, V, Wickrama, K. A. (2007). Overt and subtle racial discrimination and mental health: preliminary findings for Korean immigrants. *American journal of public health*, 97(7), 1269–1274. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2005.085316>

Oberg, K. (1960). Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology*, 7(4), 177-182. <https://doi.org/10.1177/009182966000700405>

Okunevičiūtė-Neverauskienė, L. (2010). Tautinių mažumų integracijos į darbo rinką aspektai. *Filosofija. sociologija*, 21(4), 245–256.

Pedersen, D. (2002). Political violence, ethnic conflicts and modern wars. *Social science & medicine*. 55(2), 175-190. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(01\)00261-1](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00261-1)

Phillimore, J., Goodson, L. (2006). Problem or Opportunity? Asylum Seekers, Refugees, Employment and Social Exclusion in Deprived Urban Areas. *Urban Studies*, 43(10), 1715-1736.

Piaget, J. (1977). *The Development of Thought. Equilibration of Cognitive Structures*. Basil Blackwell.

Pitman, A. (2010). Asylum application process: the psychiatric patient's experience. *The Psychiatrist*, 34, 344-348.

Rechel, B., Mladovsky, P., Ingleby, D., Mackenbach, J. P., & McKee, M. (2013). Migration and health in an increasingly diverse Europe. *Lancet (London, England)*, 381(9873), 1235–1245. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)62086-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)62086-8)

Robjant, K., Hassan, R., & Katona, C. (2009). Mental health implications of detaining asylum seekers: systematic review. *The British journal of psychiatry: the journal of mental science*, 194(4), 306–312. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.108.053223>

Rodgers, G. (2004). Hanging out with forced migrants: methodological and ethical challenges. *Forced migration review*, 21, 48-49.

Sirin, S. R., Rogers-Sirin, L. (2015). The educational and mental health needs of Syrian refugee children. Migration Policy Institute.

Spallek, J., Zeeb, H. & Razum, O. (2011). What do we have to know from migrants' past exposures to understand their health status? a life course approach. *Emerging Themes in Epidemiology*, 8(6), 2-8. <https://doi.org/10.1186/1742-7622-8-6>

Spencer, S. (Ed.) (2004). *Refugees and other new migrants: a review of the evidence on successful approaches to integration*. University of Oxford, Centre on Migration, Policy and Society.

Spinelli, E. (2007). *Practising Existential Therapy: The Relational World*. Sage. SPINELLI, E. (2014). THERAPEUTIC RELATIONS IN EXISTENTIAL-PHENOMENOLOGICAL RESEARCH PHENOMENOLOGY: TRAINING COURSE MATERIAL [MANUSCRIPT].

Steel Z., Silove, D., Brooks, R., Momarti, S., Alzuhairi, B., Susljik, I. N. A. (2006). Impact of immigration detention and temporary protection on the mental health of refugees.

The British journal of psychiatry, 188(1), 58-64.

Štuopytė, E., Demidenko, V. (2021). *Kitataučių integracija: patirtinio mokymo metodinės rekomendacijos*. Spaudvita.

Tarpkultūrinio bendravimo kompetencijos ugdymo programa. (2021). INCrEAsE projekto partnerystė.

Tatar, M. (1998). Counseling immigrants: School contexts and emerging strategies. *British Journal of Guidance and Counseling*, 26, 337–352.

Tatar, M. (2015). Multicultural counseling: school context. In *Education for the 21 century: Multiculturalism, Children's Rights and Global Citizenship. International Conference, 30 June- 2 July 2015, Haifa, Israel*.

Terzil, L. (2005). A capability perspective on impairment, disability and special needs. Towards social justice in education. *Theory and Research in Education*, 3(2), 197-223.

Tran, T. V., Manalo V., Nguyen, V. T. (2007). Nonlinear relationship between length of residence and depression in a community-based sample of Vietnamese Americans. *International Journal of Social Psychiatry*, 53(1), 85-94.

Tuton, D. (2003). Refugees, forced resettler and other forced migrants towards a unitary study of forced migration. *New issues in refugee research*, 94. United Nations High Commissioner for Refugees. https://mcrq.in/wp-content/uploads/2022/03/AE_Da-vid.pdf

UNESCO. (2005). *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All*. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140224>

UNESCO. (2013). *Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219768>

UNHCR. (2009). *Note on Refugee Integration in Central Europe*. United Nations High Commissioner for Refugees. Regional Representation for Central Europe.

UNHCR. (2012). *Note on Refugee Integration in Central Europe*, CP 2500, 1211. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/463b462c4.pdf>

Valstybės pažangos taryba (2011). *Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.412512>

Whitmore, J., Kauffman, C., David, S. A. (2013). GROW grows up: from winning the game to pursuing transpersonal goals. In S. David, D. Clutterbuck (eds.). *Beyond goals: effective strategies for coaching and mentoring*. Gower Publishing Limited. (pp. 245–260). <https://doi:10.4324/9781315569208>

World Health Organization. (2006). *Health of refugees*. World Health Organization and UNHCR.

Wolff, F., Borzikowsky, Ch. (2018). Intercultural Competence by International Experiences? An Investigation of the Impact of Educational Stays Abroad on Intercultural Competence and Its Facets. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(3), 488-514. <https://doi.org/10.1177/0022022118754721>

Žibas, K. (2013a) Prieglobstis Lietuvoje: teisiniai ir sociologiniai aspektai. *Etniškumo studijos*, 1, 8-18.

Žibas, K. (2013b). *Lietuvoje prieglobstį gavusių užsieniečių socialinės integracijos tyrimas*. Tyrimo ataskaita. Vilnius.

Bereznaja-Demidenko, V., Štuopytė, E. (2013). Влияние неформального обучения на процесс интеграции беженцев. In *Актуальные вопросы современной психологии и педагогики: сборник докладов*. (pp. 41-44). Гравис.

Bereznaja-Demidenko V., Bulotas R. (2012). Проявления этнических стереотипов и их влияние на оценку индивида. Развитие общества и экономики, современные тенденции и перспективы: международный сборник научных статей. Издательский центр „Гравис“. <http://www.science-conf.ru/files/arhiv/society1.pdf>

Малкина-Пых, И. Г. (2004). *Экстремальные ситуации*. Справочник практического психолога. Изд-во Эксмо.

Налчаджян, А. А. (2004). *Основы этнопсихологии*. Питер.